

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԵՆ-ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

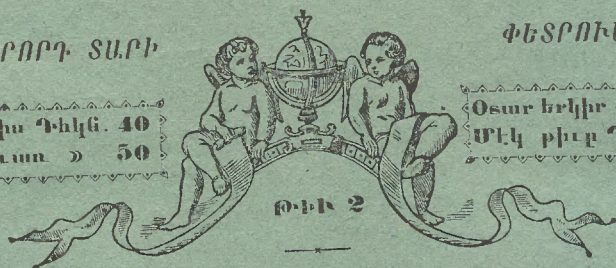
ԵՂԻԱ ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

ՉՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՓԵՏՐՈՒՍ

Պօլիս Գինն. 40
Գաւառ » 50

Օտար երկիր Ֆր. 12
ՄԵԿ թիւք Դև. 4

ԹԻՒ 2

ԲՈՎԱՆ ԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սերոբբէ Կիւլլէնկեան	Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ
Հայաստանեայց եկեղեցին	ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ
Ազգային նշխար,	ՅՈՎՀ. Ք. ՄԿՐԵԱՆ
Ուղեւորութիւն ի Կիլիկիա (Վիզգոն Լանկլուս)	Կ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ
Առ Ովկեան	ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՇ
Պատմութիւն Երկրի, նախապատմական ժամանակ	ԼԷՕՆ ՊՈՅԹԻԷ
Առ Յիսուս	Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ
Թուրք Թատարն (Յովհաննէս Ա. ճեմիան)	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Աղջկան մը օրագիրն (գրական տպագրութիւն, Ելն)	ՄԵԼԱՆԻԱ
Առ աստղն հեռաւոր	ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ
Գործք եւ գործողք	ՀՐԱՀԱՏ
Շիւղի եւ Դերանք	ՇՈՂՈՒՆԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՐՏԱՏԼԵԱՆ (ԱՐԱՄԵԱՆ)

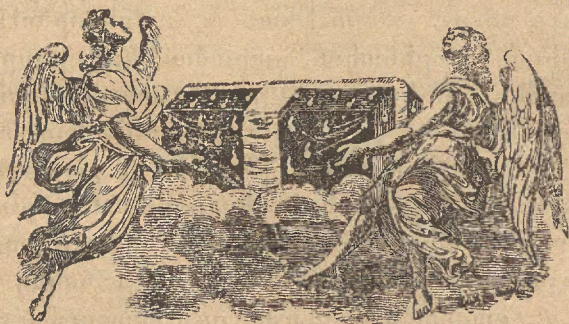
1886

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

« Երկրագունտ » ի գաւառաբնակ բաժանորդներն գուցէ խոստմնազանց նկատեն զմեզ՝ այս չորրորդ չրջանի սկիզբն եւ մեր ի սլաշտօն կոչուելէն ի վեր՝ գործնատէս չը կատարելնուս համար այն բարեկարգութիւններն զորս իրադարձելու կամք եւ արահովութիւն յայտնած էինք : Այլ պարտին ներողամիտ լինիլ, զի յօժար կամք՝ երբեք պակասած չէ մեզ . — այլ նիւթական օժանդակութիւնք՝ պակասած են ու կը պակսին մեզ յաւէտ : — Մեր կրկնակի խնդրանաց եւ աղբերու հակառակ, մեր գաւառացի բաժանորդք — բացառութիւններն յարգելով — չառ դանդաղ են՝ իրենց պարտքն — ամենաջնջին գումար — հատուցանելու մասին առ դորձակալս . մինչդեռ՝ միւս կողմանէ՝ ցասում եւ սրտնեղութիւն կունենան երբ քիչ մը ուշ հասնի իրենց « Երկրագունտ » . . . : Ներկայ փետրուարի թուոյն հետ միասին պիտի ընդունին մեր գաւառաբնակ բաժանորդներէ . ոմանք Յունուարի թիւն՝ զոր ներքին բաղմոտեցող հոգեր եւ զլաղմունք տնկարեւի դործեցին մեզ յղել մինչեւ ց'այսօր : — Այս առթիւ, կոչում մ'ընելով վերստին մեր գաւառաբնակ բաժանորդաց պարտաճանաչութեանն ու ազգասիրութեան, կը խնդրեմք ջերմապէս որ հաճին հասցնել կամ յանձնել ուղղակի մեզ կամ դործակալաց՝ իրենց ընկերական պարտուց փոխարէնն . եւ՝ եթէ ունին պակաս կամ չ'ընդունած թերթեր, զեկուցանեն մեզ փութով՝ որպէս զի զրկեմք իրենց : Հասցէի փոփոխութիւնք ալ պէտք է անյապաղ ծանուցուին մեզ ի սրբագրութիւն . առանց որոյ՝ կորսուած թերթերն անհնար է մեզ երկրորդ տնդամ յղել այլուր :

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ
ԱՄՍԵԱՅ

ՍԵՐՈՎԲԷ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ

Հայեր.

Մայր, Հայր, Եղբայր. սուքա հասարակ անուանք են, այլ միանգամայն ամենամեծ անուանք: Կանայք կան, որք ոչ միայն իրենց զաւակաց են մայր, այլ և մայր որբոց և հիւգաց: այսպէս է Սրբուհի մայրապետն: Երիտասարդք կան, որք ոչ միայն եղբայր են րնտանեկան անձուկ շրջանակին մէջ, այլ և եղբայր են հանուրց, եղբայր կը կոչուին ի հանուրց. այսպէս էր վաղամեռն այլ անմահն Մկրտիչ Պէշիքթաշիեան: Մարդիկ կան,

որք ոչ միայն իրենց որդեկաց կողմէն կ'ողջունուին *հայր* աղաղակով, այլ և իրենց մերձաւորաց կողմէն, այլ և համօրէն ազգի մը կողմէն: և երբ կը վախճանին, աւանդ, այն ինչ գգուած թոռնիկի մը գլխիկն, երբ կը գրաւին կենաց միջօրէին, ամենեքեան կը գոչեն ողբազին. «Ո՛չ ևս է մեր հայրն:» Ո՛չ ևս է մեր հայրն Սերովբէ Կիւլպէնկեան . . . :

Սյն ուղիմութեան, որ բաժինն է գրեթէ բոլոր Կեսարացի ազգայնոց, Սերովբէ Կիւլպէնկեան հրեշտակային բարութիւն մը կը միացնէր: Բարիք կը սփռէր յաւէտ իւր շուրջ. բարութեան ու բարեգործութեան՝ իւր բանիւքն և օրինակաւ՝ յարածամ կը յորդորէր իր մերձաւորներն. և երբ աղօթէր, իւր առաջին բառերն էին «Հայր բարի». զի հանգուցելոյն համար տիեզերաց մէջ ամենէն աստուածային բանն էր բարութիւնն: Յերկնից օրհնեալ, և յերկրի սիրեալ ու մեծարեալ էր իրաւամբ: Առևտրական ասպարէզին մէջ կը թագաւորէր. Կիւլպէնկեանց տունն նման է այն հսկայ, խորարմատ ու բազմաձիւղ ծառոց, որք հիացում կ'ազդեն յաւէտ ուղեւորաց. Հայաբնակ գրեթէ բոլոր գաւառաց մէջ ճիւղեր ձգած, այդ բարեհամբաւ տունն համայնից պատկանելի հանդիսացած է. և—կրնայ ըսուիլ—գասարան մ'է նա պարկեշտութեան ու զօրծունելութեան Հայ երիտասարդութեան համար: Սերովբէ Կիւլպէնկեան էֆէնտին, այն հասարակ առևտուրէն զատ, առևտուր մ'ալ կ'ընէր բարձրագոյն, ազնուագոյն, նուիրագոյն. Նա սիրալոյսով նպաստ կու *սար* յաւէտ, և օրհնութիւն կ'առնէր ամենէն: Ինք կը փնտռէր այն անձինքն որք կարօտ են օժանդակութեան, այն հաստատութիւններն որք կարօտ են հովանաւորութեան. Նա կը փնտռէր մանաւանդ մեծ անձերն ու ճշմարիտ ազգասէրներն: Եւ՝ իբրեւ մեծ հայրենասէր ու մեծ մարդ՝

զոմ աւելի պիտի փնտռէր Կիւլպէնկեան քան Ներսէս Պատրիարքն: Այն անգուգական ժողովրդապետին նրկատմամբ հանգուցեալն ունէր միանգամայն՝ կրնայ ըսուիլ՝ հօր մը սէրն, հաւատացեալի մը սէրն, հայրենասէրի մը սէրն. ի մի բան՝ Սերովբէ Կիւլպէնկեան անհուն և կատարեալ սիրով կը սիրէր երջանկայիշատակ Ներսէս Վարժապետեանն: Եւ այն մեծ սիրելիներն, այն մեծ անբաժաններն ահա գնացին մէկ մէկու ետեւէ. գնացին ու միացան անմահութեան բնագաւառն...:

Ինչ վեհ անուանք, Հայեր, մեր շրթանց վրայ եկան այս դագաղին առջև: Զի Սերովբէ Կիւլպէնկեան ունէր Սրբուհի Մայրապետի զթած հոգին, Պէշիկթաշեանի խորագգաց սիրտն, և Ներսէս Վարժապետեանի սրբազան հուրն: Այդ հուրն՝ յիւր սրտին՝ յաւէտ կ'արծարծուէր թաքուն: Կիւլպէնկեանին արժանաւոր եղբայրն և որդիք կը ժառագեն իրենց չքնաղ հարազատին և հօր բարեմասնութիւններն: Սնունցմով կը յուսայ մխիթարուիլ ազգն, որ կորոյս, այն, հայր մը, վաղահաս մահուամբ Սերովբէ Կիւլպէնկեանի:

Համայնք կ'արտասուեն. եւ ազգային բարեգործական ու կրթական հաստատութիւնք արտասուաթուրմ պսակներ ահա կը զետեղեն ի վերայ դագաղին իւրեանց բարերարին: Յանուն Ասիական ընկերութեան կու գամ համեատ պսակ մը նուիրել՝ ամենաջերմ արտասուաց հետ՝ անհր, որ զանձն յարածամ կը նուիրէր յօգուտ և ի փառս ազգին:

Ե. ՏԷՄԻՐՃԻՊԱՇԵԱՆ

12 Փետրուար 1886

Վերոգրեալ դամբանական ճառն արտասանուեցաւ Ազգային Հիւանդանոցի մատրան մէջ: Հոն ժողտաղբուեցաւ ողբացեալ Սերովբէ Կիւլպէնկեան Էփէնտիի մարմինն Գատըքէօյի Ս. Թադաւոր եկեղեցիէն, ուր Խրիմեան Սրբազան

Հայրիկ Ս. պատարագ մատոյց ու դամբանական խօսեցաւ արտասուելով: Հիւանդանոցին մէջ, Հանդիսիս խմբագրապետէն զատ՝ Հանգուցեղոյն վերջին հրաժեշտ տուին վսեմաշուք Յովհաննէս Էֆէնտի Նուրեան՝ յանուն Ազգային վարչութեան, Մեծապատիւ Տեարք Գաբրիէլ Էֆէնտի Գրասէրեան յանուն Առեւտրական Սենեկին յոյր անդամոց էր հանգուցեալն, Միհրան Էֆէնտի Առքանազեան՝ յանուն Արամեան վարժարանին Գատըքէօյի, Տօքդու Պալեան՝ որ խօսեցաւ իբրեւ պաշտպանեալ եւ երախտասլարտ Հաճի Չէլէպիին. Հիւանդանոցի որբ մը թնդացուց ու լացուց տաճարին վէմերն իսկ՝ ամենասրտառու զդամբանականաւ մը, լալազին արտասանեալ: Որպէս օրաթերթ մը դիտողութիւն ըրաւ, Կիւլպէնկեանի յուղարկաւորութեան հանդէսն ազգային ու ժողովրդային ցոյցի մը կերպարանքն առաւ. ամբաւ էր բազմութիւնն՝ հակառակ անձրեւին ու բռնաշունչ հովին: Վսեմաշուք Նուրեան Էֆէնտի կերպիւ իւր իւր դամբանականին մէջ աւետեց, եւ ապա հաստատուեցաւ, թէ հինգ հազար ոսկի յանուն հանգուցեղոյն պիտի արուի Հիւանդանոցի շինութեանն համար: Այս կերպով, Սերովբէ Կիւլպէնկեան՝ Ղազէզ Ամիրայի եւ Տառեան Յովհաննէս Պէյի հաւատարմ պիտի հանդիսանայ՝ իբրեւ բարերար այն մեծ հաստատութեան:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ժամանակէ մը հետէ, Հայաստանեայց եկեղեցւոյն վրայ կը խօսուի զանազան առիթներով: Կաթողիկոսական խնդրոյն առթիւ, անշահատէր եւ ազգասէր գրիչը պաշտպանեցին Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատութիւնն, որ կը վտան-

գուէր Զարերու միջամտութեամբն Հայ եկեղեցւոյ դործե-
րուն . միջամտութիւն , որու գէմ երկու ներսէսներ մանա-
ւանդ , Աշտարակեցիւն եւ վարժապետեանն , ազգուստէս
բողոքած էին , արձագանդ գոլով ընդհանուր աղգին : Զա-
րին ընտրեալ կաթողիկոսն այսօր գլուխն է մեր եկեղեցւոյն ,
ինչ որ կրնայ նշանակել թէ Զարն ինքն է գլուխ Հայաստան-
եայց եկեղեցւոյն : Էր երբեմն , Շարժումիս մէջ Եղիշէի մէկ
խօսքն յիշեցի , կաթողիկոսական խնդրոյն վրայ խօսելով . . .
Բայց Եղիշէն հինցած կ'երեւի յաչս որոց կը վարեն այսօր
ազգն . եկեղեցական եւ ազգային խնդրոց համար Եղիշէն
բարձրագոյն հեղինակութիւններ կան նոյն իսկ եկեղեցիէն
եւ ազգէն դուրս , որոց առջեւ կը խոնարհին վարիչք ազ-
գին : Այլ «կատարեալ իրօղութիւն է» ըսուեցաւ . հռչակուե-
ցաւ թէ բացուած են Ռուսահայ վարժարանք . եւ կ'աւետ-
ուի Պալատէնիոյ բարեփոխութիւնն . ուրիշ բարիքներ ալ պի-
տի գան : Կատարեալ իրօղութիւն է՝ կը կրկնենք մենք ալ ,
վայելելով արդէն եզած բարիքներն , եւ այլ բարեաց տկնդէա
մնալով :

Ուրիշ առթիւ ալ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ խօսուե-
ցաւ այն խնդրոյն առթիւ , զոր կրնանք վարժապետական
կոչել : Կրօնական ժողովն , ոյր Ատենապետն այնքան մեծ
անձնաւորութիւն մ'է մինչ զի ամբողջ կրօնական ժողով մը
կ'արժէ , չերեւիր՝ իւր հրահանգաց ու շրջաբերականաց մէջ՝
խորապէս թափանցած ըլլալ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նե-
րօղական ոգւոյն : Այն եկեղեցիք , որք իրենց խստութեամբ
եւ աններօղութեամբ կը փայլին , ուր ուրեմն իրենց գէմ կը
հանեն ժամանակն , ահեղագոյնն ամեն զօրութեանց : Ժամա-
նակ ըսելով , կ'իմանանք՝ տւելով է ըսել՝ մարդկային միտքն ,
որ կը բարեշրջի , եւ որ՝ բաղխելով ամեն բանի գէմ ոյր նկա-

րագիրն է խտուրթիւն եւ անշարժութիւն՝ կը ջախջախէ զայն։ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նկարագիրն է թոյլտուութիւն եւ ազատութիւն, զոր բնականօրէն ամենէն աւելի պարտէր ձանաչել Կրօնական ժողովն, որ սակայն ամենէն աւելի կը թուի զայն անգիտել։ Միտում մը՝ ամբափակ նուիրապետութիւն մը հաստատելու Հայ եկեղեցւոյն մէջ, պահանջում մը հաւատացեալներէն՝ մեքենաբար կատարելու կետ առ կետ Կրօնական պարտաւորութիւններ, հալածում մը — կամ հալածական կամէութիւն մը — ժամանակին հետ ընթացող ուսուցչաց ու հրապարակագրաց, ահա ինչ որ կ'որոշեն արդի Կրօնական ժողովն։ «Այլ, եթէ Կրօնական ժողովն այդ ալ չընէ, հապա ի՞նչ ընէ...» հարցնեն մեզ թերեւս։ Կրօնական ժողովոյն զանազան պաշտօններ կը սահմանէ Սահմանադրութիւնն. այն երեք յօդուածոց մէջ, որք կը բացատրեն սոյն ժողովոյն երից մասանց, — այսինքն վարդապետութեան մասին, քարեկարգութեան մասին, տնտեսութեան մասին — պաշտօններն, այն երեք յօդուածոց մէջ, օրէնսդիրն անտարակոյս՝ միեւնոյն նպատակն առաջի աչաց ունի. եւ այդ նպատակն է անտարակոյս անվթար պահել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ազատութիւնն։ Ով որ այդ յօդուածոց մէջ չը տեսներ մեր տեսածն, ոչինչ կը տեսնէ՝ կրնանք ըսել՝ ազգային Սահմանադրութեան մէջ։

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ խօսուեցաւ նաեւ առաջնորդական խնդրոյն առթիւ։ Երջանկայիշատակ Ներսէս Պատրիարքին օրով էր, Համագումար ժողովոյն մէջ՝ իբրեւ յանդիմանութիւն մ'ուղեալ առ հանգուցեալ Պատրիարքն՝ եկեղեցականք միաբան խօսեցան... Եկեղեցականաց անկման վրայ։ Չենք ի նոցանէ, որք Ներսէս վարժապետեանի Պատրիարքութիւնն իրական ոսկեդար մը կը համարին

Հայութեան համար, եւ կատարուած ամեն բարիք ու բարեկարգութիւն ներսէսի կը վերադրեն՝ որպէս ամեն բարիք եւ ամեն իառաք Լուդովիկոս Չորեքտասաներորդի կը վերադրուէին։ Սակայն պիտի մտածենք, մինչեւ որ հակառակն հաստատուի, թէ ներսէս վարժապետեանի Պատրիարքութիւնն ամենէն արդիւնաւորն եղաւ, որպէս ամենէն արդիւնաւորն եղաւ Զմիւռնիոյ համար Մեքքիսեղեկ Սրբազանին առաջնորդութիւնն։ Այժմ որ ներսէս Պատրիարք հոլին մէջ է, արեւուն տակ ապրող եկեղեցականք այլ եւս չեն խօսիր եկեղեցականաց անկման վրայ։ Սակայն աշխարհականք կը խօսին բարձրաձայն եկեղեցականաց անկման վրայ։ Կաթողիկոսական խնդրոյն վերջին շրջանին՝ ատեն խօսեցան, առաջնորդական խնդրոյն ամեն շրջաններուն մէջ ալ կը խօսին, եւ պիտի խօսին։ Իմացուեցաւ թէ Կրօնական Ժողովն որոշած է դաւառներն... ոչ, ոչ, մայրաքաղաքիս թաղերն յղել իւր ծոցէն քննիչներ 500 ական դահեկան ամաւանաւ։ Ի զո՛ւր կ'աղաղակեն անհովիւ դաւառք թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ շուրջ կը բաղմանան Արեւմտեան եւ Ամերիկեան քարոզիչք, եւ ի զո՛ւր դարերու խորէն Նսայի կ'աղաղակէ. «Լցաւ քաղաքդ դուժկանօք, քաղաքդ պերճացեալ»։ Այս պերճացեալ Պօլիս քաղաքն, այն, լցաւ դաւառաց դուժկանօքն։ Եւ ձայն մ'ալ բարձրէն կը հասնի, բարձրէն առ կրօնական ժողովն. «Երթ եւ ի բաց հան զքուրձդ ի միջոց բումէ, եւ լոյծ վհաղաթախադ յոսից քոյ»։ Եւ որովհետեւ Կրօնական Ժողովն Աստուծոյ ձայնին չը լսեր, Հայ Ժողովուրդն ալ չը պիտի լսէ Կրօնական Ժողովոյ ձայնին...։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՆՇԽԱՐՔ

Ե.

ՏԱՂ ԽՐԱՏԱԿԱՆ

Ի ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԿԵՍԱՐԱՅԻՈՅ Է ԱՍԱՅԵԱԼ

Թէ մարդ ես ու միտք ունիս, ես տամ խրատ մի քանի,
Դու բայց զսրտիդ ականջն, եւ գրէ ի սիրտ եւ հոգի:

Ձաշերդ շատ մի՛ տծեր, թէ ոչ՝ չար սրտով դա խոցի,
Ձիգուդ արձակ մի՛ թողուր, որ չածէ քեզ պատուհասի:
Խելօք խմաստուն խօսից՝ թէ յականջ դնես իմ հոգի,
Նա հանց փառաւոր լինիս, որ աւեն աշխարհ հաւանի:
Ձխորհուրդդ չասես կնոջ, որ չընկնիս մէջլիս ու գինի,
Յայնժամ դու շահիս զաստէնս, ու անդէնն ես երանելի:
Ձայն որ քեզ ամօթ թուի, եւ այլոց խիստ մեղադրելի,
Անկից հանց պատրաստ կացիր, որպէս չար թունից վիշապի:
Առ քեզ մի փակեր զաշերդ՝ եւ դառնալ սրատես օտարի,
Թէ ոչ հանց ի խոր ընկնիս, եւ չտեսնուս զլոյս արեւի:
Հողիդ դատախազ լինի, եւ մարմնոյն եղուկ տայ սրտի,
Թէ կուտեցիր զչարիս, անցաւոր այս սուտ աշխարհիս:
Կամ էր կորուցիր դու զիս, եւ անշէջ կրակ դրիր զիս:
Այն օրն որ հաշիւ լինի, դու այրիս, լ'անդերծ տանջեն զիս:
Մարմնոյս պատասխանն է այս, որ ի տալ մտացս եւ հոգւոյս,
« — Ձիս պարտաւոր յէր առնես, այդ սուր է իմ խոցերուս:
Ես ձի եւ դու տէր Յիսուս, ես ծառայ դու իշխան գերուս:
Կամլիւք քո գործէի, ինձ մեղք էր դնես հողածնոյս »: —
Աշխարհս է ի ծով նման, զիս ի վայր տարաւ յանդիման,
Կենցաղս է ալեաց նման, զիս ի մէջն էաւ քան զընդան:

Սէրն է անդէնդոց նման, զիս ի վայր քարշեց փաշիման,
 Աւուրքս է ծաղկի նման, որ անցաւ երազի նման:
 Մարմին, մեռանիլ կայ քեզ, ու մտնուս ի նեղ գերեզման,
 Աշերդ խըփի, գերի, ւ'երեսիդ գոյնն հողանուն:
 Ճոհար բան բարբառ լեզուիդ, այդ ամեն ի քէն նեղանան,
 Նստին սիրելիքդ քո, քեզ թողուն ու ի քէն հեռանան:
 Ի չորս տարերաց երկրի, հողեղէն մարդ հաստատեցայ,
 Կենօք իմ խաւար կացի, շատ լացի շատ յորդորեցայ:
 Շատոց ես կրակ դրի, եւ շատոց հրով այրեցայ,
 Հանց անդերծ ցաւի դիպայ, որ բնաւ զճարն չիմացայ:
 Հագի լուսեղէն էի, անխորատ խաւար գնացի,
 Բաղմաց ցանկալին էի, իմ խեղօքս եղէ եղկելի:
 Անուշ քաղցր աղբիւր էի, զիս ի ցեխ մեղաց խառնեցի,
 Պայծառ ի վառ ատող էի, անխորատ խաւար գնացի:

Խաչատուր, զարթիր ի քնոյ, զի քեզ ժամ է աշխարելի,
 Այս կեանքս է նման ձընի, որ ի դալ գարնան կու հալի:
 Երազ է վճար ունի, կու տանի ի հուրն որ այրի,
 Հողւոց հան, մեղայ ատա, եւ կանգնիր այ ողորմելի:
 Ատուած վիայ է բանիս, քան զստանքն այլ իրք չի տանիս,
 Շատ խոց եւ կսկիծ տանուս, քան զվայն այլ իրք չի շահիս:
 Թէպէտ շատ ջանաս եղբայր, քան զշուարն այլ իրք չի տանիս,
 Ի նեղ գերեզման մտնուս, եւ տեսս վայ զմենակ գերիս:
 Ծաղկեալ ես տերեւ ունիս, այդից այլ չուտով տի թափիս,
 Կանանչ ես վայելուչ կենօք, փոխի գոյնըդ եւ չուտ մեռնիս:
 Գայ ձմեռն ու ձիւն բերէ, անհանդերձ ցրտով նուաղիս,
 Յորժամ որ դարուն լինիս, մեծ ամօթ կրես ւ'ամաչիս:
 Ի՞նչ առնեմ ես այս գերիս, որ խարած եմ առօրէիս,
 Ինձ շատ մեղանք մի՛ դնէք, զի դիպայ անդերծ փտանդիս:
 Հիւանդ եմ, ի տես եկէք, միթէ դեղ առնէք խոցերիս,
 Ահուդող սլատեաց զհոգիս, պատճառ ի՞նչ դնեմ տանողիս:
 Կանանց անգղ, լացէք զձեզ, դուք էք զէն ի սատանայէ,
 Դատերք էք այն մօրն ձեր, որ էհան զհայրն ի դրախտէ:
 Բանի շատ չարիք գործէք, մահն դայ զձեզ զընդանէ,
 Յետոյ պատասխան ուզեն, գեհենն զձեզ սաշարէ:

Ոչ մնաց հնար երկրի, որ չի դիպաւ ձեզ ի բնութենէ,
 Արմատք Կայենի էք դուք, որ կորոյս զաշխարհս ի բնէ:
 Քոյր Յեղաբելի էք դուք, որ ատեց Տեսողն⁽¹⁾ ի Տեսունէ,
 Դուստր Հերովդէի էք դուք, որ խլեց զՋայնն⁽²⁾ յանապատէ:
 Կին մարդոյն չէ սարս խօսիլ, ոչ յատեան ոչ յեկեղեցի,
 Ուր մտնու ահոկ բերէ, ինքն անամաչ անկասկածելի:
 Նա տուն չի շինէ, եղբարք, բայց քակէ ողորմ ու լալի,
 Որում բարեկամ դառնայ, զընդանէ անդերծանելի:
 Զինչ զավլ⁽³⁾ ու երգում անէ, որ զմինն ի հուն չի հանէ,
 Անկուշտ է կրակ նման, զինչ ինքեան տունու՝ զայն այրէ:
 Շատ կսկիծ ու խոց դնէ, զհայրենի տունն նա քակէ,
 Առնու այլ աշխարհ տանի, ւ՛ անհետ կորուստ նմա բերէ:

Խաչատուր⁽⁴⁾, առնել լաւ է, քան ասել եւ ոչ կատարել,
 Աղքատ եւ տրդար լաւ է, քան կուտել եւ ոչ ողորմել:
 Սակաւ գիտութիւն լաւ է, քան գիտել եւ ոչ կատարել,
 Մին ձեռօք յերկինս լաւ է, քան երկուս ձեռօք դեգերել:

Ի Հաւաքածոյից ՅՈՎ. Հ. Բ. ՄԿՐԵԱՆԻ

(1) Տեսողն ի Տեսունէ՝ եղիս մարգարէն է, որոյ դէմ հակառակեցաւ Յեզարէլ՝ կինն Արատրու արքային Իսրայէլացոց: Գ. Թագ. ԺԶ. ԺԸ, ԻԱ, ԳԼ.

(2) Ջայնն անապատի՝ է Յովհ. Մկրտիչ. Տե՛ս Մատթ. ԺԳ. Դուկ. Գ. ԳԼ.

(3) Զավլ. ՏԾ՝ սլոյման, ուխտ:

(4) Խաչատուր վարդապետ Կեսարացիս, եթէ նա է որ ի ժէ դարու միաբան եւ Առաջնորդ եղեւ Նոր Զուղայու Ամենափրկչեան, երեւելի հանդիսացաւ զիսութեամբ եւ առաքինութեամբ եւ բազում իմաստուն աշակերտներ ունեցաւ:

ՅԱՆ. Յ. Ք. ՄԿՐԵԱՆԻ

ԶԵՌԱԳԻՐ ՀԱՒԱՔԱԾՈՅՔ

Դ.

Հայաստանի Վիկտոր Լանգլուսյի Ուղեւորութիւն ի Կիլիկիա անուն գրքէն քաղելով հետագայն, կը նուիրեմ ազգիս այն մասին՝ որք չեն ծանօթ Լուսինեան Սրբազանի Հայոց Լամարդին տիտղոսն տուողին գործերուն:

Բանկալքի, ԺԴ. Սահմի ՏՅՀԵ

Կ. Յ. ՊԱՍՄԱՃԵԱՆ

Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ի ՏԱՐՍՈՆ

Տարսոն, քաղաքդ պանծալի, կառուցեալ է ի վերայ Կիւղնոսի գետոյն եւ շրջապատեալ բարձրաբերձ լեռամբ Տաւրոսի:

Այս քաղաք թէպէտ ունի բազմաթիւ յիշատակարանք, սակայն այժմ միայն Ս. Աստուածածնայ եկեղեցւոյն վրայօք կուգեմ խօսիլ, որ հիմնադրեալ կը կարծուի Պօղոս առաքելոյն ձեռամբ՝ իւր երկիցս ըրած ուղեւորութեան միջոցին, ըստ դործոց Առաքելոց:

Պաւղոս Ղուկաս, իւր Ուղեւորութիւն ի փոքր Ասիա անուն գրքին մէջ, կըսէ՝ թէ իւր այցելած միջոցին ըստ բաւականին գեղեցիկ գտեր է զայս եկեղեցին եւ անդ մարմարեայ մեծկալ քար մը տեսեր է՝ թէ իբր Ռոմլուսյի Ժամանակ Քրիստոսի տասներկու աշակերտք նորա վերայ բազմեր են:

Քիննէյր եւս իւր Ուղեւորութիւն ի փոքր Ասիա գրքոյն մէջ այս եկեղեցւոյ կառուցման մասին կ'ըսէ, թէ այս մեծ շէնքին մի քանի կողմերն անմեղքական բարձր հնութեան նշանք կը կրեն. կը յաւելու նաեւ՝ թէ եկեղեցին շրջապատող գերեզմանատան մէջ ծառ մի կայ, որ, ըստ աւանդութեանց, նոյն ինքն առաքելոյն ձեռամբ տնկուեր է:

Պաւղոս Ղուկասի յիշատակած առաքելոց նստարանն, մարմարեայ վէմն, ազգիս ԶՅԴ. տոմարական թուականն կրող կաթարիչ մ'է գերեզմանի: Իսկ Քիննէյրի յիշած ծերացեալ

ծառն եղջերենի մ'է, զոր երկու մարդ հողիւ կրնան ընդ-
գրկել, եւ որոյ բունն ալ այնպէս գօտացեր է՝ որ մարդ մը
առանց նեղութիւն զգալու կրնայ բնակիլ անդ. բայց սորա
արտաքին տեսքին հակառակ՝ բուսաբանք յայտարարեցին,
յեսո զննութեան, թէ հողիւ 150 տարուան ծառ մ'է:

Աստուածածնայ եկեղեցին զուգահեռական ձեւ մ'ունի
եւ կը յանգի կիսաբոլորաձեւ: Գլխաւոր դռուն որմով խցեալ
լինելուն պատճառաւ՝ երկու կողմնակի դրունք մուտքն են
եկեղեցւոյ:

Ասկէ մէկուկէս դար առաջ, կամարն կործանուելով, տե-
ղացիք, փայտեայ միահարթ տանիքով մը նորոգեր են, եւ ո-
րոյ առ ի բառնալ կը ծառայեն վեց սիւնք խոյակաւորք (cha-
piteaux), ըստ նախնի շինուածոյ: Այս տանեաց կողմնական
երեսներն եւ դէսլ ի բարձրութիւն՝ մի քանի փոքր ծակեր
կան, որոցմէ թափանցեալ աղօտ լուսով մասամբ կը լուսաւո-
րի. այս պատճառաւ հարկադրուած են արուեստական լոյս
գործածել:

Եկեղեցւոյ դռնէն մինչեւ ի դաս — կոնք եկեղեցւոյ —
գտնուած ներքին պատերն քառակուսի կիսուածանկարիւք
պճնեալ են: Աւագ խորանին վրայի տանիքէն ի վայր կախ-
ուած են մետաքսեայ թելերով՝ ջայլեման ձուեր:

Դասին մէջ՝ Աստուածածնայ եւ Պօղոսի եւ Պետրոսի
բազմաթիւ պատկերք կը նշմարուին: Արտաքին պատերէն
միայն վրայ ալ Հեթմոյ առաջնոյ առ քաղաքն տուած ամրո-
թեանց մի յիշատակարանն կը տեսնուի՝ փակագիր տառիւք,
այսպէս.

† Ի Թ Ո Ւ: ՇԱՈՑ:
Ո Շ Է: ՆՈՐՈԳԵՑ
Ա Ի ՊԱՐԻՍՊՍ ՏԱՐՍ
Ո Ն Ի ԶԵՌՄԲ ԹԳ:
ՇԱՈՑ ՇԵԹՄՈՅ

Յետին կողմն եկեղեցւոյ եւ ի բարձրութիւն տանեաց, պատերազմական երկու վահանք քանդակած են: Պատերուն մէջ ագուցեալ գետ բազում գերեզմանական սաղաքարեր կը տեսնուին, որք Հայոց պատմական գործերն յիշատակող արձանագրութիւնք են:

Այս տապանաքարերուն մէջ կը նշմարուի, Սխալցիխէի Ս. Յովհաննէս (Ս. Խաչ) եկեղեցւոյ արտաքին երեսաց վրայի խաչարձաններուն նման⁽¹⁾, մեծ քառաթեւ մը, որոյ մէջ մի թեւոց մէջ եւս մէկ մէկ փոքր խաչեր քանդակուած են եւ այս փոքր խաչից իւրաքանչիւրոյն առնթեր երկաթագրեր կը նշմարուին, զորս իրարու մօտ բերելով կտտանամք. — ՍԲ. ՍՏԵՓՍՆՆՈՍ. մէջ տեղի մեծ քառաթեւոյն խորսիւն երկու կողմերն գրուած է հետագայն.

«ԿԱ (Ն) ԳՆԵՅ (ԱԼ)

ԱՐՔԱՅԱԿ (ԱՆ)

ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆՍ

Ի ԹՎ. Շ. ԶԺԱ. (°)

Ի ԲԱՐԵԽԱԻՍ ՇՈԳՈՅՆ

Տ Է Ր Ս Տ Ե Փ

ԱՆՈՍԻ ՈՐ ՓՈԽԵՅԱԻ

Ի ՔՍ ԵՏ ԱՅՍ ԿԵԱՆՍ

ԱՍԷՆ »

Եկեղեցւոյ դրան վրայ գրուած տապանաքար մը, որոյ մէջ տեղն կը տեսնուի ծաղկազարդ եւ արուեստական կերպիւ յօրինուած մի խաչ, հետեւեալն կը կրէ իւր բոլորովին.

« Որ վասն անչափ սիրոյ քոյին
Բանդ ի կուսէ առեր մարմին,
Աղաչանաւք Աստուածածնին
Թող զյանցանքն զԱլիքսին
Որ եւ հանդեաւ ի մեծ թուին
Յի հընդին (°)
Յորժամ դայցես յաշտարհ կրկին
Յարոյ զսա փառաւք քոյին. Ամէն. »

(1) Description de l'Arménie, de la Perse, etc. Texiex, Paris. 1840.

Ասոր պէս ուրիշ տապանաքար մ'ալ կը տեսնուի՝ Կիսրոսի Լատինաց եկեղեցւոյն մէջ, որոյ շրջաճակի հայերէն գրերն աննշմարելի դարձեր են ու հազիւ մի քանի տառերն կընթեռնուին։ Վիմին վերայ պատկերած են երեք աղեղներ, որոց առաջնոյն վրայ կը տեսնուի ձիաւորի մը սուսերն, լանջակալ մը եւ մի քանի Բիւզանդեան (.) դրամներ. միջնոյն վերայ՝ թաղակիր տուած մը դէպ ի ձախ դարձած, եւ վերջնոյն վրայ ալ խաչ մը, որոյ քառաթեւոց մէջ մէկ մէկ խաչեր եւս քանդակուած։

Այս եկեղեցւոյն մէջ յիշատակութեան արժանի դեռ չառ բաներ կան. ինչպէս, խորանին վրայի Աստուածածնայ արծաթապատ մի պատկերն ընդ Յիսուսի մանկան, որոյ մի կողմն կը տեսնուի Ս. Գրիգոր Լուսաւորչայ եւ միւս կողմն Ս. Ներսիսի պատկերքն. Այս պատկերաց տակ երկու տող արձանագրութիւն կը տեսնուի հետագայ խմատով.

«Այս արծաթապատ պատկերքն տեսաւ եւ արդեամբ ժողովրդոց՝ առ դուռն (եկեղեցւոյ) Ս. Աստուածածնայ, ի Տարուն, ի քուխն Ո (°)»։

Ասոնցմէ զատ՝ մեծաւ փութով երկու ձեռագիր Աւետարանք կը պահպանուին յեկեղեցւոյ. յորոց զառաջինն տառել արժանի է ուշադրութեան, — իւր փայտեայ կողքին վրայի կիսով այրած զարդարանքին պատճառաւ, — զոր կազմելէն յետոյ արծաթապատեր են։ Այս գրքին մէջ երկու յիշատակարանք կը տեսնուին. մին Ժ.Գ. դարու Լատին ձեռագիր մը եւ միւսն Հայ երկաթագիր ձեւով գրուած ձեռագիր. իսկ գրքոյն երկուց տախտակաց վերայ եւս կը տեսնուին յիշատակարանք արծաթատառք, որք հաստատեալ են փոքրիկ գամերով։

Աւասիկ ձախ տախտակի գրոյ.

«Յիսուս Քրիստոս,

Տէր Աստուծ,

գաշխատասիրողն,

.....»

Աջ տախտակինն.

«Առևսարանս յիշատակ լ'ե Տարունի փառափա յամենայն

ժողովրդոց՝ առ դուռն (եկեղեցւոյ) Ս. Յովնաննու Մկրտչի։ — Ս. Աւետարանս յիշատակ մ'ե ի ֆրիստոնեից Տարսնի՝ առ դուռն Ս. Աստուածածնայ։ — Աւետարանս յիշատակ մ'ե ի ժողովրդոց Տարսնի՝ առ դուռն Ս. Սարգսի։ — Արծաթապատ և ուրուգորքիւնն աւետարանիս (կոստանեցաւ) յամին ՌՃԽԷ։

Երկրորդ ձեռագիր Աւետարանն բաւական նոր կազմ մը ունի, զոր գրած է — ինչպէս վերջնութեան երկրորդ թերթն կը յիշատակէ — Յովնաննէս, եպիսկոպոս Ստյ, որդի իշխանաց Կոստանդնոյ, եղբայր Հեթմոյ արքայի, ի քուին ՉԿԲ. «(°), ի քերդն Սիս, ի պատրիարքութեան Յակովբայ եւ ի ժառանգարս արշաւանաց՝ Եգիպտացոց ի Կիլիկիա։»

Աստուածածնայ եկեղեցւոյ շուրջն գործմաննոց մը կը գտնուի, յորում կը թաղեն քրիստոնեայ ժողովուրդն անխնայ։ Բայց Հայոց գերեզմաններն իրենց առանձին յատուկ տեղերէ կը զանազանին յայլազգաց, որք ընդհանրապէս երկար տապանաքարեր լինելով՝ վրանին սպիտակ մարմարեայ թերթերով գոցուած են եւ որոց վրայ կը տեսնուին արձանագրութիւնք եւ ննջեցելոյն արուեստին համեմատ այլ եւ եւ այլ գործիք, ինչպէս, վաճառականացն՝ կշռորդք եւ չափք եւ կշիռք, երկաթագործացն՝ մի սալ եւ մուրճ եւ ունեւիք, գրագրացն՝ մի թանաքաման եւ մի զալամ, վերջապէս, կանանցն գերեզմանէ մի կծիկ եւ ասեղներ։ Կանկրուան հոս յիշելով Բերայի Հայոց գերեզմանոցն, «Հայ ազգին յատուկ կիւարումն է» կըսէ։

Ա. Ռ.

ՈՒՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՆՈՒԱԳ

Ովկիանն, զինչ արժիցես յանբաւութեան դու Աւխարհի .
Դու՝ անչափ լայն յաչքս մեր շրջալսկապս ըզոյ ափամբ ,
Այլ անձուկ վասն ընդլըզեալ , վերաբեւեալ հոգւոյ մերոյ ,
Որ ի բարձանց արեգականց ըզեզ չափէն եւ զեզ քննէ :

Գրեթէ յաւէժ վասրն մեր՝ որ քան զալիս եմք երերեալք ,
Բայց սակայն , որպէս ըզմեզ , գործ դու բախտից եւ խաղալիկ ,
Զի տեսանես քէ մեռանիմք , այլ եւ աստուղն նոյնպէս մեռան ,
Եւ ոչ մի բնաւ հաստատեալ հիմնի յաւուրս յաւէժութիւն :

Որպէս քսուար բանակ յորում դիւցազնական եռայ կորով
Դիմեալ խաղայ ի վերայ որմոյ՝ բաղխել զաս զապառաժն ,
Այլ ապառաժն է անսասան եւ երեւի անդրէն կանգուն :

Ե՛րբ , որ ի քեզ մերձեցայն քրզուկ լոյ զեզ կարծէ հըսկայ .
Ա՛ն , յոյժ ընդ քեզ սրխաւայի , զայն ինձ երկինք յանդիմանեն ,
Ասեն ինձ : « Զիք ինչ մեծ , չիք ինչ հըգօր՝ բայց Ամենայն » :

ՍԻՒԼԼԻ ԲՐԻԻՏՈՄ

Թարգմ. Կարապետ Կարապաշ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐԻ

ՆԱԽԱՊԱՏՄԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ

Միեւնոյն զգացումն, որ մեզ փախաք կուտայ գիտնալու թէ ո՞րք եղան եւ ի՞նչ գործեցին մեր նախահարք, լսեալ կը մղէ խուզարկել անցեալ սերնդոց բնական վայրն ի հնագոյն ժամանակս. Որովհետեւ կը զգանք թէ երկրիս պատմութիւնն անձուկ կապակցութիւն ունի մարդկային ազգի պատմութեան հետ. եւ փորձն ալ ցոյց կու տայ մեզ թէ, զոր օրինակ, կլիմայի փոփոխութիւնն՝ ընկերային կարգին մէջ ալ յառաջ կը բերէ սովորութեանց ու բարոց փոփոխութիւններ, որք անժխտելի ներգործութիւն մը կ'ընեն եղելութեանց վրայ: Յարգ հրատարակուած են պատմական կարեւոր աշխատասիրութիւնք. Ժամ է զի ծանօթանան ընթերցողք այն պատմութեան ալ, որ իբրեւ հիմ ու բացատրութիւն կը ծառայէ միւս բոլոր պատմութեանց:

Այլ նախ ճշմարիտ է թէ պատմութիւն մ'ունի մեր երկրագունտն: Եթէ նկատենք երկիրն իբրեւ անգործ զանգուած մը, իբրեւ հլու կաւ մը, զոր զանգած է ամենազօր բրուտի մը խորհրդաւոր ձեռքն, ապաքէն ծաղրելի կ'ըլլար գրել երկրի պատմութիւնն, ըստ որում պատմութիւն չունին մեռեալ բաներն:

Որովհետեւ յառակնութիւն ունինք մեր մոլորակին պատմութիւնն ընել, իբրեւ կենդանի էակ մը կը նկատենք այդ մեր մոլորակն: Այս կարծիքն, որ Պլատօնինն եւ գրեթէ հնութեան բոլոր իմաստասիրացն ալ է, եւ որ մեր ժամանակին բազում գիտնոց կողմէն ընդունուած է, նորանշան այն պատճառաւ միայն կը թուի՝ զի մենք սխալ գաղափար մը

կազմած ենք կենաց վրայ : Կեանքն ի մեզ զգայնութեամբ յայտնուելուն պատճառաւ , համագումարած ենք թէ զգայնութիւնն է կենաց նախնական պայմանն . այլ ատի բոլորովին ճշիւ ենթադրութիւն մ'է , զոր իրօղութիւնք կը հերքեն : Բլորուկի (chloroforme) ազդեցութեան ենթարկուած անձի մը համար դադարած է զգայնութիւնն , այլ ոչ կեանքն . եւ՝ միւս կողմէն՝ ինչպէս կրնանք տարակուսիլ թէ բոյսերն , որք բնաւ զգայուն չեն երեւիր , կենդանի էակներ չըլլան սակայն :

Կենաց էական համագումանքն ոչ զգայնութիւնն , այլ զարգացումն , այլ յառաջադիմութիւնն է : Երկիրս եթէ մեռեալ կը թուի մեզ , պատճառն այն է թէ , մեր օրերն իւր զարգացումնք յամր եւ անզգալի բարեշրջութեամբ մը կատարուելով , կը վրիպին մեր տեսութենէն : Այլ մենք տարբեր համոզում մը պիտ'ունենանք , եթէ՝ գիտութեան տուած ծանօթութեանց շնորհիւ՝ մեր աչաց առջեւ ունենանք այն հազիւ զանդուածն , որ գործարանական զարգացման այլեւ այլ շրջաններուն համանման շրջաններէ յաջորդաբար անցնելով , կազմու ձեւ ու գեղ կը ստանայ հետզհետէ , յատուկ բնաստութեան մ'օրինացն համեմատ եւ իրեն յատուկ գործունէութեան մը միջոցաւ : Առանց գիտութեան՝ ապաքէն անբացատրելի արտուղութիւն մը պիտի համարուէր մեզ համար թէ , բացարձակապէս մեռեալ գոյութիւն մը կենաց աղբիւրն եւ նեցուկն ըլլար . սակայն նախապաշարմանց առոյգ զօրութիւնն իսկ այսօր անկարօղ պիտ'ըլլար պաշտպանել երկրիս անկենդանութեան կարծիքն :

Ազգաց պատմութեան նման , երկրիս պատմութիւնն ալ կը յենու վաւերական վիպութեանց վրայ , եւ յիշատակարանաց վրայ՝ ոյց այսօր կը հասկցուի ճշմարիտ նշանակութիւնն առողջ քննադատութեան շնորհիւ : Բայց քաղաքային պատմութեան նման , բնական պատմութիւնն ալ ի սկզբան հարկադրուած է գիմել վարկածին (hypothèse) , եւ վարանմամբ ընթանալ դէպի լոյսն այն յաւէտ անտոյգ հանգիստութեանց (la lumière toujours incertaine des analogies) :

Շագման խնդիրն յաւիտեան պիտի մնայ մարդոյն համար անլուծանելի խնդիր մը , զոր սակայն՝ անգլիմագրելի հետա-

բրբրութենէ մը չարթեալ՝ յաւէտ ջանացած է նա լուծել : Մարդկային միտքն օրէնքներով կը նկրտի գտնել իրաց սկիզբն ըստ կարի : այն հաստատունն օրէնքներով, որովք կը յայտնուի մեզ Յաւիտենականն :

Այդ օրինաց ամենէն ընդհանուրն այն է թէ, ամեն կենդանի էակ ծննդական գործօղութենէ մը կ'առնու ծագումն : Արդ, այն տիեզերական օրէնքէն ինչո՞ւ բացառութիւն մը պիտի կողմէր երկիրն եւեթ : Արեգակն, աղբիւրն անհուն ջերմութեան ու կենդանութեան, է՞ր չը պիտի լինէր մոյրն այն մոլորակաց գերզատանին, որք՝ գիեցիկ մանկան մը նման՝ իւր ճառագայթներէն տակաւին առկախեալ կը թուին :

Այս այն վարկածն է, զոր տարապայման մեքենագիտական բանաձեւով մը կը բացատրէր անմահն Լարըսս, եւ զոր կ'ընդունին դեռ գիտունք առհասարակ : Արեգակն, որպէս ցոյց կուտայ զայն հեռագիտակն, երկու կողային մթնոլորտներէ շրջապատեալ հեղուկ կամ հաստատուն կորիզէ մը կազմուած է. սոյն մթնոլորտից արտաքինն, որ կը կոչուի փոսֆեր (photosphère), լուսաւոր է. ներքին մթնոլորտն է խաւարին : Աստեղագէտք միարան կը նկատեն մոլորակներն իբրեւ այդ կրկին մթնոլորտներէն անջատուած եւ կեդրոնախոյս զօրութեան ազդեցութեամբ տարածութեան մէջ արձակուած մասունք :

Սոյն վարկածն, այս ձեւին տակ, արժէքն ունի բացատրելու թէ ընդէր մոլորակաց շաւիղք բոլորն ալ կը գըտնուին յատակագիծներու մէջ որք կը մօտենան արեգակնային հասարակածի յատակածղին : Սակայն այդ վարկածն ունի թերութիւն մը. չէ կարօղ անի բացատրել թէ կողային նիւթոյ այդ արձակումն է՞ր աշխինչ ժամանակ տեղի ունեցաւ եւ ոչ այնինչ ժամանակ : Սոյն առեղծուածն ապաքէն չը լուծուիր զուտ մեքենագիտական տեսութեամբք. այլ առեղծուած մ'ըլլալէ կը դադարի՝ բնափօսութեան (physiologie) գետնին վրայ փոխադրուելով : Եւ արդարեւ, այս տեսակետով հեշտիւ կը հասկնանք թէ մոլորակք յաջորդաբար դուրս ելած ըլլան մայրական ծոցէն, իրենց պահութեան (gestation) համար որոշուած ժամանակք լրանալէ յետոյ : Թէ սոյն գոր-

ծօղութեան նախագահած ըլլան միայն մեքենագիտական ու բնագիտական օրէնք, ներելի չէ տարակուսիլ այդ նկատմամբ. այլ թէ միմիայն այդ օրէնք նախագահած ըլլան, առի չկրնար ընդունիլ մարդս, երբ տիեզերական կենաց վրայ դոյզն գաղտնար մ'ունենայ:

Ապա ուրեմն, պիտի սկսի մեր ծննդոց գիրքն՝ այն վարկածով, որ ամենանձուկ հանգիստութեամբ կը կապուի ծանօթ իրօղութեանց, եւ որ մեծարանք մ'է բնական օրինաց անսասանութեան. Արեգակն սեղծեց երկիրն:

Մեր ծննդոց գրքին երկրորդ տունն՝ եւ երկիրն եր զանգուած մը կազային ու հրաբուխոք, արդէն կ'ենէ զուտ բանաստեղծութեան սահմանէն, եւ այժմէն իսկ կրնայ փորձառութեան մատակարարած ամենօրինաւոր մակածութեամբ ասպցուցուիլ:

ԼԷՈՆ ՊՈՅՈՒՆԷ

ԱՌ ՅԻՍՈՒՍ

Եւ ինձ քրի թէ սակաւն ելնես վեր.
Վեր այն լեռնէն որ՝ Քորեփէն ալ դեռ բարձր՝
Սեւ կասարովն երկնից լ'երկրի սայ բսուեր.
Ըսուեր ահե՛ղ, այլ եւ այնքան մեղմ ու քաղցր:

Ունկանս նրնչեն բառք «Քրիստոսի հետեւող»,
Զորս ուսուցին ինձ ի մասալ մանկութեան.
Ոչ հետեւիմ քեզ յաւէ, Տէր. — ճի, ինձ քնի. —
Եւ սակայն աչքս հետեւին քեզ յաւիտեան:

Այն, յաւէ քզեզ տեսնեմ, զքեզ տեսնեմ,
Որ տանջանաց նքսեմ լեռնէն ելնես վեր.
Եւ ծանրանայ մէն մի քայլիդ խաչդ. եւ հուր՝
Ճակատդ այրէ, զի ծալած եմ մեր քեւեր:

Թեւ մեր, աւնդ, երբեմն յերկինս վերամբարձ,
Ամփոփուեցան զամ քան ըզգամ. եւ այսօր,
Կրծոց վրայ մեր՝ խաչածեւ՝ խոնարհած,
Ճընեւն ըզսիրս: Սիրոյ փոխան իշխէ Զօր:

Եւ ես աչօք արսասուալից — հեզ պուէս —
Ըզեզ դիտեմ, Յիսուս, ասուածդ իմ լեզբայր.
Լքեմ հեծիւնդ, ոչ եւս ըզբանսդ երկնաւէս.
Բանք երկնամարտ, նոնա լընուկ ըզմեր դար:

Վերլուծեն այժմ Աւեսարանդ տարալոյծ.
Եւ երկբաշափ հափել ըզխաչ քո ժրհին.
Ասեղազէս՝ երկնից շաւղացն ուղեցոյց՝
Ըզոյին աստղ ոչ յարեւելս, ճի, զքսին:

Զայս ամենայն լքես, տեսես, ճի Յիսուս.
Յոգւնց հանես, աղերասուր հայիս վեր.
Զերեւի Հայրդ. ըզխաչն ըզգաս յոյժ ծանր յուս.
Եւ վերձայնես. «Ասուած իմ, Էր զիս քողեր:»

Կաս առանձին ընդ մէջ երկրին եւ երկնից:
Վերուս ոչ ձայն, քեզ վարի ձայնք յուրաս կան:
Զոր բուծեցիր, ո՞ւր են հիւանդք կեղալից:
Ո՞ւր Ղազարոս զոր յարուցիր: Ո՞ւր Յովհան:

Ո՞ւր մարգարէք. շիրիմք իւրեանց՝ լճո՞ւ հային:
Ո՞ւր մարտիրոսք. իւրեանց ոսկերք շարժին ոչ:
Եւ սուրբ մատենքն, ազգաց փարոսք երկնային,
Կան յբոսուերին, եւ գոգցես իմն են դողդիջ:

Ըզեզ տեսեմ, որ միշտ ելնես լեռնէն վեր.
Եւ միշտ հեծես, հիւծիս, կրքիս, լրբանիս.
Ըզգամ քէ մահդ է մերձ, եղբայր իմ եւ Տէր,
Եւ բանամ սիրս, զի հոն, Յիսուսդ իմ, հանգչիս...:

Թ Ո Ւ Ր Ք Թ Ա Տ Ր Ո Ն Ը

ԿԱԶՄՈՒԹՒՒՆ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ԽՄԲՈՑ

[Անցեալ օր կը գտնուէինք Հայրենիք օրաբերքի խմբագրատունն, ուր սոյն բերքի նոր խմբագրապետն՝ Աղաբէգեան Մարկոս Էֆէնսին՝ *Լս քիւռ/իի* մէջ կը կարդար *Արեւելեան Հանդես*էն արտասպուած յօդուած մը Օսմանեան բաւրոնին վրայ, գրեալ ի Տ. Յովհանէս Անէմեանէ: Աղաբէգեան Էֆէնսին՝ ազգային Հանդիսի մը մէջ քարգմանուելու արժանի համարեց սոյն ուսումնասիրութիւնն, որ *Փորձի* մէջ երբեմն իւր կողմէն հրատարակեալ բաւերապատմական յօդուածոյ մը շարունակութիւնն եւ կամ լրացուցիչ մասն է կերպիւ իւրիք: Մեր աշխատակից Ադեֆսանդր Էֆէնսի Փանոսեան լանձն առաւ սոյն քարգմանութիւնն ընել, զոր հրատարակած ասեմն պարս կը համարինք յիշատակել նոյն իսկ Անէմեան Էֆէնսիին անմոռանալի ծառայութիւններն առ բաւրոնն Օսմանեան: Արդարեւ, *Ֆառ սիւ Պօսթօնի* Հայ խմբագիրն ոչ միայն օժտեալ է գրական ու գրքողական տաղանդով. այլ եւ կարող է փայլիլ բաւերաբեմին ալ վրայ, որպէս արդէն փայլած է՝ ասեղծելով մեծանուն Զուհանեան Էֆէնսիի գեղեցիկ բաւերագութեանց առաջին անձերն ու կատարելով կարեւորագոյն դերերն: Իւր համեստութիւնն, որով հետագայ յօդուածոյն մէջ լռութեամբ կ'անցնի իւր դերասանապետական գործունէութեան վրայ, զովելի է հաւատար իւր տաղանդին:]

Մտադիր չեմ ընաւ խորաքնին ուսումնասիրութիւն մ'ընել այն բանին վրայ՝ զոր « Թուրք թատրոն » կոչել սովորութիւն եղած է: Պիտի փորձեմ միայն հարեւանցի կերպիւ անոր պատմութիւնն ընել, ու ծանօթացնել այն պարագայներ որք

անոր վերջանալուն կամ, լաւ եւս է ըսել, զայն կազմող դերասան-արուեստաւորաց ցրուելուն պատճառ եղան :

Ա.

Ամբողջ դար մ'իսկ չ'է անցած այն ժամանակէն 'ի վեր յորում «Թուրք թատրոն» անուամբ հաստատութիւն մը գոյութիւն չունէր, սա միակ — եւ յաշխարհի ընտրեւագոյն — պատճառաւ՝ որ Գարակիօզ եւ իւր եղբայրակիցն Հաճի իվադ իրենց ծիծաղաշարժ անձնաւորութեանց մէջ կը կեդրոնացնէին ու կը պարունակէին թրքական թատրոնն ողջոյն : Այս երեւակայական անձինք մինչեւ ցայսօր կը շարունակեն տակաւին Սթամպուլի, Ղալաթիոյ եւ Բերայի մի քանի սրճարաններու մէջ, ժողովրդեան ստորին դասուն հայթայթել քողցր հեշտութիւններ . . . Բուն իսկ թատրոնն՝ Հոյք հաստատած են ի Թուրքս, սրով եւ Հոյ ու Թուրք թատրոնք սերտ ազդակցութիւն մ'ունին իրարու հետ :

Փարիզու եւ վենետիկի Միսիթարեան վարժարանաց աշակերտք, օտար գրականութեանց գեղեցիկութիւններուն ծանօթացած, ժողովրդական ներկայացումներ կազմաւորեցին յ'Օրթադիւզ եւ յ'Սրեւելեան թատրոնն Բերայի՝ որ ապա Ալիագար Բիզանդիոնի, եւ վերջապէս՝ Նոր քստօն կոչուեցաւ : Ամէն մարդ կը ճանչնայ այս չէնքն՝ որ յոռի ձայնատածութիւն (acoustique) մ'ունի :

Յանպատրաստից ի հանդէս ելնող այս դերասանաց՝ որք յաճախ դասական գործեր կը ներկայացնէին՝ իսկոյն յաջորդեցին ի տեսարան — միշտ յանպատրաստից — եւ այլ դերատաններ որք հայ հասարակութեան կարօտ դասուն մէջէն ընտրուած էին : Այլ սակայն սոքա սկսան արուեստն ուսանիլ եւ իրենց սովորական արհեստն ընել զայն : Այն ատեն կանոնաւոր — եւ միշտ հայերէն — ներկայացումներ տրուիլ սկսան :

Տաղանդաւոր եւ արիամիտ դերասան մը, Յակոբ Էֆէնտի Կիւլլի (Վարդովեան) գիտցաւ այս շարժումէն օգուտ քաղել ու կազմել խումբ մը՝ որ ապա հարիւրի չափ երկու տեւէ

անդամներ ունեցաւ : Կիւլլի էֆէնտի հաստատուեցաւ ի Կէ-տիք բաշա (նախկին ձիարձակարան Սուլիէ) ուր մնաց երկար տարիներ : Իւր աստ եւ անդ որոնած ու ժողոված անձինքն կրթուեցան ու վարժեցան ձեռամբ Գաղղիացի Պ. Մէնատիէի՝ որ՝ Թուրք լեզուն չը գիտնալովն հանդերձ՝ յաջողեցաւ դերասանական արուեստն ուսուցանել անոնց : Ի սկզբան՝ մերթ հայերէն ու մերթ թրքերէն ներկայացումներ տուին . բայց՝ քիչ ատեն վերջը՝ որոշեցին տալ միմիայն թրքերէն խմբագրուած կամ թարգմանուած թատերախաղեր : Կսյսերական պալատին նուազածուաց առողջանութեան դասատու է այժմ Կիւլլի էֆէնտի՝ ոյր իմաստուն վարչութիւնն նշանաւոր արուեստաւորներ երեւան հանեց : Յիշենք, ի մէջ այլոց, Պ. Ռշտունին (առաջին կատակերգակ, վախճանեալ) փափազեան (առաջին սիրահարի դերակատար, վախճանեալ) Նալեան (կատակերգակ, վախճանեալ) . Օրիորդք, Մարի Նուարդ (ողբերգակ, անցեալ տարի վախճանեալ, Աստղիկ (նմանապէս) . Վիրգինէ Գարագաշ (առաջին թատերածին աստղիկ) . Պարոնայք Մնակեան (դերասան նշանաւոր) Թրեանց (կատակերգակ) : Կիւլլի էֆէնտիին ամենէն աւելի պատիւ բերող դերասանաց անուններն միայն յիշեցինք . այլ հարկ է մեզ յաւելուլ թէ՝ այս անխոնջ թատրօնապետն յաջողեցաւ դերասանաց ընտիր խումբ մը կազմաւորել, յատուկ թատրօն մը շահել, կահաւորել հանդերձ այն ամէն զարդերով, սպասներով ու հազուատներով, եւայն, որք անհրաժեշտ էին իւր պատրաստ ունեցած բազմաթիւ ու բազմազան խաղուց բարւոք ներկայացմանն : Իւր գործունէութեանն ու արթնամտութեան արդիւնք էր այս յաջողութիւն . զի յանկարծական կամ տեւական եւ ո՛չ մի նպատ, ո՛չ մի օգնութիւն եկաւ երկրորդել երբեք իւր ջանքերն :

Փոփոխ ներկայացմամբ՝ հասարակութիւնն յաւէտ գոհացնելու բաղձանօք, Կիւլլի էֆէնտի փորձեց, 1874էն առաջ, Կէտիկ բաշայի թատրոնին մէջ տալ թրքերէն Օբէրէթ մը ոյր նուագն յօրինած էին Տեարք Տ . Չուհաճեան եւ Ալեքսանուր Ալպօրէթթօ : Այս խաղն՝ Շերիֆ աղա կը կոչուէր այն ժամանակ, այլ պէտք եղաւ փոխել զիւր անուն ու կոչել Արիֆ,

կամ Արիֆին հիշիկսի, որպէս կոչի մինչեւ ցայսօր:

Սակայն, թէ՛ դերասանաց խաղութեան, եւ թէ՛ Կ. Պոլսոյ հասարակութեան սոյն օրինակ տեսարաններէ համ չսունելուն պատճառաւ, Կիւլլի էֆէնտի պարտաւորեցաւ հեռացնել իւր թատրօնէն նուագն ու երաժշտութիւնը՝ իւր հաստատութեան — ու քսակին — մէջ ներդաշնակութիւն դոյացնել կարենալու համար...: Մեռաւ եւ թաղեցաւ Օբէրէթն՝ որուն, 1874ին միայն, սկսաւ յաջորդել Տրաւն, որ Բերայի ու Պոլսոյ թատրոններն ողողած է այսօր:

Բ.

Իբր պատմարան ճշմարտախօս, պարտիմ ըսել թէ՛ Հայ արուեստաւոր-դերասաններով՝ Թուրք-քնարերգական թատրոնն հաստատած լինելու պատիւն՝ ամբողջապէս կը պատկանի Հայ երաժշտապետ ու իտալական դպրոցին աշակերտ Չուհաճեանի: Այս մարդն, տաղանդով ու յօժարութեամբ արի, կը յուսար յայնժամ, ինչպէս կը յուսայ դեռ ասպագային, ձեռնարկեց մի օր երգեցիկ խումբ մը կազմել: Գործն արդարեւ դիւրին չէր. պէտք էր շատ անձնուիրութիւն ու մեծ սէր ունենալ արուեստին վրայ: Արդարեւ, երաժշտապետ Չուհաճեան պարտաւորեցաւ լքանել իւր դասախօսութիւններն որք զինքն ու իւր ընտանիքն կ'ապրեցնէին: Հարկադրուեցաւ, Կիւլլի էֆէնտի նման, ման դալ աստ եւ անդ, փնտուել ու գտնել երկտասարդներ ու մանկամարդ աղջիկներ որք քիչ շատ երգեցիկ եւ, եթէ կարելի է, գեղեցիկ ըլլային: Եւ ահա պարագաներն այնպէս բերին որ ստիպուեցաւ ամիսներով պահել ու սնուցանել այս խումբ մը մարդիկ, կրթել զանոնք շտապաւ, վարժեցնել ի խաղի պար եւ ի նուագ, կորսնցնել տալ պոռալու նոսրութիւնն ու սովորեցնել վերջապէս երաժշտութիւնն արտասանել աստիճանաբար:

Այս ամէն բան կատարուեցաւ: Իւր միակ հաստատամիտ արիութեամբն ու իւր միակ միջոցներով յաջողեցաւ Չուհաճեան: Ո՛չ, կը սխալիմ. քաջաբերութիւնք չը պակսեցան ի-

րեն, բայց դժբաղդաբար անոնք ալ միայն պղատնակաւ էին...

Վերջապէս, 1874 տարւոյ Բամազանի առաջին օրն, սըր-բազրեալ, փոփոխեալ, ճոխացեալ ու հանգիստաւորապէս սլատրաստեալ օբէրէթն Արիֆ, Հայ երաժշտապետին նոր ու բազմաթիւ խումբին միջոցաւ, պարագային համար արագ արագ կառուցուած թատրոնի մը վրայ ներկայացուեցաւ, Կ. Պօլիս, Սուլթան Պայազիտի հրապարակին կից Միսաֆիր-խանէի (Զինուորական Օթեւան) բակին մէջ։ Ստուար ամբոխ, այն իրիկունն, չողջողուն յաջողութիւն, կեցցիներ, ծափահարութիւններ, գոհութեան, ցնծութեան ճիչեր ու կոչեր։ Ոչինչ պակսեցաւ խեղճ երաժշտապետին, յանկարծածին թատրոնապետին, որ իւր աշակերտներն կ'ընդգրկէր աչօք արտասուազին ու մասնակից կ'ընէր զանոնք իւր յաղթանակին։ Այս յաջողութիւն, որ կայծակնահար ըրաւ զիւլէլի էֆէնտի, սկսաւ օր աւուր առաւելլել։ Նոր խումբն, քիչ ատեն յետոյ, գնաց երգել ի Բերայ, Գաղղիական թատրոնին մէջ (Բալէ սը Քրիսթալ) ուր Պ. Մանասի Ֆրանսացի դերասաններն կուտային ներկայացումներ։ Գնաց ի Գատը գիւղ, յիւսկիւտար, ի թաթավլա. այս թատերական եղանակին մէջ հարիւր անգամի չափ ներկայացուեցաւ Արիֆ։ Սմենուրեք, տանց ու փողոցներու, սրճարանաց ու գործարաններու մէջ, այս յանկարծ ժողովրդական եղած նուագերգութեան մի ո՛ր եւ է մասն կ'երգէին կամ կը մըմնջէին։ Խաղին գլխաւոր դերասանն⁽¹⁾ ամբաւ համբաւ մ'ստացաւ, նուագերգութիւններէն քաղուած եւ դաշնակի յարմարցուած հաւաքածոյից ճակատն, ինչպէս եւ զանոնք վաճառող խանութպաններու ապակեփեղկին մէջ՝ իւր սլափերն իբրեւ զարդ կը տեսնուէր։

Կը յիշեմ թէ՛ այն զանազան մասանց մէջ զորս ունկնդիր ժողովուրդն երկիցս կամ երիցս կրկնել կուտար, երրորդ արարուածին վերջին զուգերդն (duo), Արիֆ արթըզ ուզարնն, ամենէն աւելի հաճոյք ազգած, քաղցր հնչած, հրապուրած ու սիրուած էր։ Տղայք իսկ սովորած էին ու կ'երգէին զ'այն։

(1) Յօդուածիս հեղինակն իսկ։

Տուին նաեւ, այլ առանց յաջողութեան, Շ. Լըքօքի թէյի ծաղիկն, թուրք լեզուաւ: Նոյնպէս ցուրտ ընդունելութիւն գտաւ միեւնոյն խաղին Գաղղիերէն ներկայացումն ալ զոր քիչ մը վերջն տուաւ Մ. Մանասի խումբն:

Այսպէս փայլուն երեկոյթներու անընդհատ շարք մ'անցնելէ յետոյ, երբ վերջացաւ 1874 ի թատերական եղանակն, Չուհաճեանի պաշտօնակալ տշակերտներն առժամանակեայ կերպիւ ցրուիլ հարկադրուեցան:

Գ.

Պ. Չուհաճեանի խումբին այս անակնունելի յաջողութիւնն, մանաւանդ Բամաղանի ամսոյն մէջ, մեծապէս վնասած էր այն ներկայացմանց զորս ի կէտիք-Բաշա կուտար կիւլլի էֆէնտիի խումբն որ կը պարունակէր բազում ընտիր դերասաններ, եւ որ Թրքերէն թատերգութիւններ ու կատակերգութիւններ միմիայն ինքն ներկայացնելու արտօնութիւնն ալ ստացած էր: Օրն օրերէրէն էր, ի Բերա եւ ի Պօլլիս: Կիւլլի էֆէնտի, խելացի մարդ, չը վհատեցաւ. հասկըցաւ իւր վրայ բռնացող անյաղթելի պարտականութիւնն, ու գործի սկսաւ: Պէտք էր, Չուհաճեանի յաջողութիւնն դիմակդռելու համար, իւր թատրօնին մէջ ալ օրերէրէն տալ փութանակի թրքերէնի թարգմանել տուաւ զԼա պիլ էրէն, զ'Օրֆէ-օ-գ-անֆէր եւ յետոյ զԺիրօֆլէ-Ժիրօֆլա. — Այս խաղեր դիւրաւ ուսուցուեցան, Մ. Մէնասիէի շնորհիւ, եւ պատրաստուեցան վարժ ճաշակաւ ու փորձառութեամբ սրով օժտեալ էր արտօնեալ թատրօնապետն: Այս Օրերէթներ նախ ի Պօլլիս եւ ապա ի Բերա ներկայացուեցան, եւ շատեր դիտեցին թէ դերասաններէն մի քանին հաղուապիւտ կատարելութեամբ իրենց դերերն կ'ընծայէին: Չ'եմ չափազանցեր, այլ կը կրկնեմ պարզապէս ինչ որ այն ատեն կը լսէի Եւրոպացի ունկնդիրներէ, եւ ինչ որ կ'ըսէին դարձեալ, մի քանի տարի յետոյ, Կիւլլի էֆէնտիի խումբին առաջին երգչուհի Օր. Վիրգինէ Գարաբաշի նկատմամբ որ, իւր մանկութենէն ի վեր, վարժուած էր թատերական կենաց ու ար-

ուեստին ներութեանց, թատրոնին մէջ ընդունած ըլլալով, արդէն, իւր կրթութիւնն: Կէտիք-Բաշայի դերասանաց բան մը միայն կը պակսէր — եւ որ դըլխաւոր թերութիւն մ'էր — ձայնն էր այն: Օր. Վ. Գարաբաշէ զատ, որ բաւական ախորժալուր բարակուկ ձայն մ'ունէր, միւս ամէն դերասաններն ալ քաղաճայն էին: Խմբերգք աղէկ կ'երթային, այլ առանձնակի երգիչք (soliste) անշան էին բոլորովին, մանաւանդ զի երաժշտական ո՛ր եւ է ծանօթութենէ ալ զուրկ էին: Իրաւ է որ, այդ թերութեանց փոխարէն, ցոյց կուտային թատերական արուեստին մէջ մի մեծ վարժութիւն, արդիւնք իրենց գործնական բազմամեայ փորձառութեան: Տ. Չուհաճեանի դերասաններն, խնամօք ընտրեալ, նշանաւոր կը հանգիստանային, ընդ հակառակն, իրենց ձայներով, թէեւ զուրկ, անոնք ալ, երաժշտական ծանօթութիւններէ, ինչպէս եւ թատերական վարժութենէ: Մին միայն, իրենց մէջ, երաժշտութեան նախնական տարերքն երբեմն ուսած էր յ'Եւրոպա:

Դ.

Պ. Չուհաճեան, իւր անսահման յաջողութեանն հակառակ, պարտուց ենթակայ ըլլալով, հարկադրուեցաւ մի քանի ամիս յետոյ եւ անհաւատալի գնով վաճառել իւր «Արիֆին ինչիյեսի, ու Բեօսի փեսիկա օբերէթներն Ե. Մ. անուն անձի մը՝ որ, նախորդ եղանակին յորդ հասցիներէն հրապուրեալ, լաւ գործ մը ձեռք ձգել կարծած, ու՝ երաժշտապետին դրամական անձկութեան տեղեակ՝ սուանց դժուարութեան յաջողած էր խեղճ արուեստագէտին հետ պայմանագիր մը կնքել, որուն համեմատ Պ. Չուհաճեան յաճնառու կը լինէր, ամսական վճարման մը փոխարէն, նոր տնօրէնին հաշուոյն քնարերգակ խումբ մը վարել ու երկու նոր օբերէթներ ստեղծել ամէն տարի, զանոնք յիշեալ անձին 200 տկան ոսկուոյ վաճառելու պայմանաւ: Երաժշտապետն, որ յամենուստ նեղն էր մնացած, պարտաւորեցաւ հաւանիլ ու տուկալ այս բոլոր զոհողութեանց, մինչդեռ միւսն իւր ձեռներն

կը շփէր եւ ինքզինքն ասպնդակալէս տէր կը կարծէր մի հարստութեան զոր ցայն վայր չէր կրցած չահիլ հրապարակին վրայ: Բայց եղբուրթիւնք, շուտով ի դերեւ հանեցին իւր յոյսերն:

1875 ի թատերական եղանակն սկսաւ Լեպիպիմի-Հօրհօր Ս. Պաուլ, նոր օրերէթ Տ. Չուհաճեանի, որ նեկայացուեցաւ՝ նախորդ տարւոյ դերասանաց մեծադոյն մասին հետ՝ Կէսիք Բաշայի խումբէն ալ մի քանիներու մասնակցութեամբ: Այս՝ Կիւլլի էֆէնտի խումբին քայքայման ու լուծման սկիզբն եղաւ:

Մեծ յաջողութիւն գտաւ ու բազմաթիւ ներկայաշուքներ ունեցաւ այս խումբն: Բայց՝ նախորդ տարին դեռ անխորհուրդ եւ ոչ-խոտաւահանջ հասարակութեան՝ թուրք օրերէթներու վրայ ունեցած յամառ համակրութիւնն աներեւոյթ եղած, ու քննադատութեան ոգին երեւան ելած էր: Ս. Չուհաճեանի ներկայացումնք խուռնամբոյս ժողովուրդ մը հրաւիրած էին. քիչ քիչ, սոսկմամբ սկսաւ տեսնուիլ թէ թատերասրահն օր աւուր աւելի սլարալ կը մնար, թէ օթեակք նուազ կը լեցուէին եւ թէ զգալի կերպիւ կը պակսէին հասոյթք: Վերջապէս, նոր թատերապետն, իւր երեւակայած ոսկի հօրթին երբէք տիրանալէ յուսակտուր, փութայ, առանց ո՛ր եւ է խղճմտութեան, իւր բոլոր դերակալաց հետ կնքած պայմանագիրներն եղծանել, — պայմանագիրներ՝ որք արդէն զինքն ամէն պատասխանատուութենէ զերծ պահելու ձեռով խմբադրուած էին — ու ճամբու դրաւ յիսունի չափ անձինք, անգործ եւ անարծաթ: (1)

Թուրք քնարերգակ խումբն այլ եւս չէր յաստեաց... :

(1) Յօդուածագիրն զանց ըրած է յիշել երկարօրէն շահախոյզ եւ անուղիղ անձին կողմանէ Տ. Չուհաճեանի կրած անխրաւութիւններն ու վնասները: Չուհաճեան տուած է՝ իւր իսկ գրականէն երբեմն շինել տուած ու ապա 9 1/2 (անվճար) ոսկոյ փոխարէն Ե. Մ. ի վաճառած երեք օրերէթներու հազուսներն. գումար՝ որոյ մէկ փառսն իսկ չ'է ընդունած. տուած է՝ ամենաջնջին զնով վաճառելով (անուանական վաճառմամբ) եւ որոշեալ գումարին քառորդն հազիւ ընդունելով, երեք փոքրիկ ու զոյգ-րիկ արեւելեան զեղանուագ հրաշակներսն, որք իրենց արժանի գնոյն

Յրուեցաւ նա այն ժամանակ, ու չը կրցաւ յաւէտ վերստանալ իւր նախկին կազմութիւնն ու կանոնաւորութիւն: Մայրաքաղաքիս զանազան թափառողներուն մէջ ներկայացուցին ատեն ատեն այս օրերէթներն, այլ այս առժամանակեայ ներկայացմանց համար կազմուած խումբերն ամենեւին չունէին արժանեաց եւ արուեստի համաձայնութիւն, նախկին գերասաններէ շատեր բացակայ կը գտնուէին կամ թողած էին գերասանութիւնն. նորեկներն ալ թերի կերպիւ ուսած էին խաղերն, որով եւ հասարակութիւնն ալ մեծ դժուարութիւն կը կրէր ձանձնալու, մի քանի տարի յետոյ, Տ. Չուճաճեանի օրերէթներն — այնքան փոխած խեղաթիւրած էին զանոնք անխիղճ կամ անօթի դերասիկներ: Այս անյաջողութեան հակառակ, խառնակ տարրերէ բաղկացեալ ընկերութիւններ, խումբեր, չը վարանեցան երթալ ի Սէլանիկ, յԶմիւռնիա, յԱթէնք եւ յԵփեսոս, եւ անդ ներկայացնել այս խաղերն: Բարից անգամ պիտի երթային — ո՛վ պարզամտութիւն — եթէ նախնական եւ ճանապարհի ծախսոց համար դրամ չը պակսէր իրենց: Ո՛ւր որ այս խումբերն ներկայացնէին հայ երաժշտապետին երեք օրերէթներն՝ առաջին յաջողութիւն մը կ'ունենային, յաջողութիւն՝ որ այդ խաղերու նորութեան եւ արեւելաշունչ ճարտարարուեստ նուագին արդիւնքն էր: Սակայն հանդիսականաց առաջին զարմացման յաջորդեց շուտով յուսախաբութիւնն եւ ամէն ոք զգաց թէ երաժշտապետին գործերն կրնային եւս առաւել կատարելապէս ներկայացուիլ: Այնպէս որ տարաբախտ ուղեւոր գերասանք կը բռնէին վերստին մայրաքաղաքին ճամբան նոյն աղքատ ու վհատ վիճակին մէջ յորում կը գտնուէին Պոլսէն մեկնած ատեններն:

Տասնապատիկն հասոյթ քերած են իրենց անհարազատ իրոյց...: Տուած է վերջապէս կորուսանելով իւր դռներն, իւր դրամն ու ժամանակն, — այլ պէ՛տ է մխիթարուի այսօր ու հրճուի ի տես այն քաջալիրութեան ու բարձր հաւանութեան որոյ ի նշան հայս. կառավարութիւնն սնծացեց իրեն Մէճիսիէ Դ. կարգի պատուանշան, եւ իւր ճաղանդին արժանի այն ընդմանուր սիրոյ եւ համարման՝ զորս լիովի կը վայելէ իւր ազգէն — եւ օտարներէն:

Ե. Թ.

Ե .

Կէտիկ-Բաշայի խումբն, իւր անդամոց ոմանց դասա-
ւըութեամբ նուազած, ի դորժ գրաւ ամէն կարելի ջանք՝
իւր այլ եւս անհետացած դիրքն ու ազդեցութիւնն պահե-
լու համար: Չունենալով ո՛ր եւ է նեցուկ եւ պաշտպանու-
թիւն ի դարման իւր անկեալ վիճակին, սկսաւ տագնապիլ.
դասաւիքք շատցան. բաժանումն ու երկպառակութիւնք
վրայ հասան, եւ Կիւլլի էֆէնտի ցաօք տեսաւ քայքայումն
ու կորուստն այն խումբին՝ զոր ահագին զոհողութեամբք
կազմած էր երբեմն: Ոգեւարքն ալ մի քանի տարի տեւեց
սակայն: Դերասանաց ցրուումն եկաւ աւարտել ջնջման
գործն: Յմիշտ գոցուեցաւ Կէտիկ-Բաշայի թատրոնն, քան-
դեցին զայն սպա, եւ նոսիկն Սուլիէի ձիարձակարանի
գետնին վրայ սյուսօր սկսած են կառուցանել վարժարան մը՝
որ մեծ առաւելութեամբ պիտի բռնէ անշուշտ տեղն այն կի-
սասարթուէ շէնքին զոր « քաւսօն » ուռուցիկ անուամբ կոչել
ու պատուել զիջած էին:

Այսպէս ցրուած դերասաններն կազմեցին մի քանի խմբ-
բակներ որք յաջողեցան ժամանակ մը ապրիլ⁽¹⁾ տոկարով բազ-
մատեսակ նեղութեանց ու թշուառութեանց, եւ շնորհիւ այն
ներկայացմանց զորս կուտային ի Պօլիս, ի Գատըքիւզ եւ
յիւսկիւտար:

* * *

Արդարութիւնն ինձ պարտք կը դնէ ըսել թէ՛ եթէ
թուրքք չ'են ունեցած լաւ դերասաններ — զի չեմ կարող
այս անունն տալ մի քանի մարդոց որք գռեհիկ եւ անհե-
գեղ ներկայացումներ կուտան — թուրք թատրոնին հայ-
թայթած են գէթ տաղներ ու զաւեշտներ, որք մեծ ըն-
դունելութիւն գտած են հասարակութենէն: Այդ թատրեր-
գութեանց հեղինակներէն գլխաւորներն են. ժողովրդական
բանաստեղծն Քէմալ Պէյ, որ ծանօթ է իւր վաւերիկ եւ
զգայուն գրչաւ. Ահմետ-Միսհաթ էֆէնտի, նշանաւոր դրա-
գէտ-հրապարակագիրն, եւ Էպիւլ-Զիա թէվթիք Պէյ, տա-
ղանդաւոր գրագէտ, հրատարակիչ եւ հիմնադիր-տնօրէն

Համանուն տպարանին որ հիացում կ'առթէ ամենուն՝ իւր արտադրութեանց ճաշակաւն ու գեղեցկութեամբը: Մեծարենք աստ այս յօժարամիտ անձինքն, որք, իրենց հայրենասիրութեան, եւ յաւաջդիմասէր ոգւոյն անսպով միայն, ինքզինքնին նուիրած են՝ թուրք թատրոնն կազմաւորելու եւ ձօնացնելու գործին, եւ որոնց, այսպէս ինքնաբերաբար ի հանդէս բերած բարոյական իմաստուն աջակցութիւնն՝ ազդուապէս նպաստած է թուրք թատրոնին ունեցած վայելին եւ ստացած յաջողութեանն:

Թարգմ.

Յ. Վ. ԱճէՄԵԱՆ

ԱՂԵՔ. Դ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

(Ռըվիւ Օրիսնթալ)

ԱՂՋԿԱՆ ՄԸ ՕՐԱԳԻՐՆ

2 Փետրուար, 1886

Երէկ գիշեր Մասիս չաբաթաթերթին բովանդակութեան վրայ աչք պտտեցուցած ատենս, կեցայ սա նիւթին վրայ — Գրական, 1885 տարին թուրքիոյ Հայ գրականութեան համար: Առանց ստորագրութեան նայելու, սկսայ կարդալ յօդուածն: Յոյժ կը սիրեմ՝ գիտեմ՝ գրական նիւթերն եւ ամբողջ տեսութիւններն: Եւ իսկոյն աւելցնեմ թէ՛ յոյժ սիրեցի Մասիսի սոյն տեսութիւնն անցեալ ամի գրականութեան վրայ: Քաջ հայագէտի մը գրուածն էր. հասուն մտքի ծնունդ եւ վարժ գրչի արդիւնք: Անտարակոյս աւելի պիտի սիրէի սոյն յօդուածն, եթէ գտնէի հոն ինչ որ ամեն բանէ վեր կը սիրեմ գրականութեան մէջ — երանք: Այլ Պարոն Լ. Բաշալեան դատող քան երազող միտք մը կ'երեւի: Չը հեռանար

(1) Եւ որոց մին, Մնակեան Էփէնսիի առաջնորդութեամբ, կը շարունակէ ներկայացումներ Եւ Վէզնէճիլէր: Ծ. Թ.

նիւթէն, չը մոլորիր անձնական տալաւորութեանց անել — այլ եւ հեշտագին — ճամբուն մէջ: Կարգաւորութիւն իւր նախադասութեանց մէջ, կարգաւորութիւն իւր բոլոր յօդուածոյն մէջ կը տիրէ: — Սակայն լաւ կը դատե՞ միթէ մեր նոր դրադասն, երբ կ'ըսէ. «Հայ գրականութիւնը զարգացման, բարեշրջման վիճակի մէջ չէ»: Աւելի ճիշդ կ'ըլլար ըսել թէ Հայ գրականութիւնն յամր կը զարգանայ. բարեշրջումն ալ արդէն այդ է: Յամր այլ յարատեւ յեղում մը կը կատարուի Հայ գրականութեան մէջ: Եւրոպական ազգաց գրական, քաղաքական, իմաստասիրական, գիտական հրատարակութիւնք, եւ լաւագոյններն ու բարձրագոյններն, այսօր կը տեսնուին Հայ հրապարակագրաց գրասեղանին վրայ: Հնա՞ր էր որ Հայ միտքն՝ ուստի եւ Հայ գրականութիւնն՝ այդ Եւրոպական մատենագրութեանց ազդեցութեան ներքեւ չը բարեշրջէին, չը զարգանային: Այլ Պարոն յօդուածագրին յոռետեսութիւնն ուրիշ աղբիւրէ կու գայ. — Գրքերն երկրորդ տալաւորութեան չեն հասնիր. ատի կ'ապացուցանէ ժողովրդեան յարաբերական անընթերցասիրութիւնն: Հոս դիտելու բան մը կայ սակայն. դասագրքերէ հաս, այսօր հրատարակուած գրեանք ընդհանրապէս երկրորդ տալաւորութեան հասած են արդէն. նոքա 1883ին արտադրութիւնք չեն. զի այդ թուականէն յառաջ հրատարակուած են Հանդէսներու կամ թերթերու մէջ, այսպէս են Բնրայի զիշերներ, Կեանքի պատկերներ, Շողեր ու Յօդեր, Մարդիկ եւ Իրի: Այսօրուան գրքերն Հանդէսներն են: Մասիսի գրադասն կ'ըսէ թէ Հանդիսից մէջ երեւցած հատուածոց ու վիպաց ու քերթուածոց վրայ խօսելու համար պիտի սպասէ որ առանձին հատորով հրատարակուին: Կան գործեր, եւ անարժէք ալ չեն, որոց համար Պ. Բաշալեան յաւիտեան պիտի սպասէ...: — Բայց ո՞վ է այս Բաշալեանն. ո՞ր լսած, ո՞ր տեսած եմ ես այդ անունն. որովհետեւ Մասիսի մէջ առաջին անգամ կը տեսնեմ զայն...: Գտայ. Պէրպէրեան վարժարանի պարգեւաբաշխութեան հանդիսի մը մէջ էր, երկու կամ երեք տարի յառաջ. կը յիշէմ, միասին էինք. տասնեւհինգ տարեկան պատանի մը ուսումնաւարտ ելաւ, եւ

մենք զարմացանք : Հանդիսական մ'ըսաւ իր ընկերին . « Այդ պատանին ապագայ ունի . բայց վայ իրեն , եթէ հարկադրուի զայն փնտռել Հայոց գրական կամ վարժապետական ասպարէզին մէջ : Ահաւասիկ իրենց վարպետն . իրմէ աւելի՞ կ'աշխատի միթէ մեծ սեղանաւոր մը կամ մեծ վաճառական մը : Սակայն սեղանաւորն ու վաճառականն ոսկիներու հետ կը խաղան , մինչ Պէրպէրեան գործաւորէ մ'աւելի⁽¹⁾ վարձք չը ստանար այնքան աշխատութեան , մանաւանդ մտաւորական աշխատութեան փոխարէն . . . »

6 նոյն

Մայրս շատ հաւնեցաւ թաշկինակիդ . հապա ես : Բանաստեղծութեան մը կը նմանի : Վաղ պիտի սկսիմ ես ալ իմ թաշկինակս : Երանի՜ անոր , որոյ թաշկինակին մտփան բանաստեղծ մը կը գրէ . . . — Մօրմէս այսօր գիրք մ'ալ խլեցի , զոր սկսայ կարդալ արդէն . Մատամ տը Սգալի Գօռիմն է : Արձակ քերթուած մ'է այս գիրքն : — Այլ այս ընթերցումներն իրական վնաս մը կ'ընեն ինձ : Հետըզհետէ նուազ կը սիրեմ իրական աշխարհն . Անպատներ կ'երազեմ . ամայի ծեփեզերքներ , ուր ինձ կը թուի թէ պիտի ազատիմ ծանր բեռէ մը որ հոգիս կը ճնշէ : Հիւանդ եմ ես , Նուրանիա՜ : Երանի՜ այն աղջկանց , որք աղքատ դասերու զաւակ են , որք գրքի ու գիրի երես չեն տեսներ , տախտակ կը սրբեն , բանջարեղէն կը ստկեն , միս կը ջարդեն , աղբիւրէն ջուր կը կրեն , Սուրբ Սարգիսին՝ ծով կը բռնեն եւ գլուխնուն վերեւ ալիւր կը դնեն . որք կայտառ ու զուարթ են . . . Աչքէս արցունք մ'ինկաւ թաշկինակիդ վրայ . ներէ՛ . . .

10 նոյն .

Հէգ կիւլպէնիկեան : Շոգենաւին մէջ յանկարծամահ եղեր է : Ընտանեացն համար , ահ , ինչ ծանր բան է : Հայր երկնաւոր , դուն իմ հայրս ինձ պահէ պահպանէ :

15 նոյն

Երէկ , այն օդին , մարդ չէ մնացեր՝ կիւլպէնիկեանին յու-

(1) Աւելորդ է ըսել թէ կան յետպա գործաւորներ , որք առաջնակարգ Հայ ուսուցչէ մը կամ խմբագրէ մ'աւելի կը վարձատրուին :

ղարկաւորութեան է գացեր: Բարի մարդ էր. ժողովրդական մարդ եղաւ, առանց ժողովրդականութիւն շինողերու: Ժողովուրդն իր ետեւէն գնաց, եւ ժողովրդական Հայրիկն՝ արտասուելով իւր առջեւէն: — Կիւլպէնկեանին ամենէն մեծ դործն եղաւ բարի զուակներ հասցնելն. մարդու մը գերեզմանին վրայ լինելէք ամենամեծ գովեստն է՝ ցոյց տալ այդ գերեզմանին շուրջ իւր բարի գաւակներն: Ես այսպէս կը խորհիմ:

14 նոյն

Բայց ինչ ցուրտ: Ինչ անվերջանալի հով եւ անձրեւ: — Եւ ինչ ջերմ հոգի, ինչ հուր երեւակայութիւն, ինչ բողբոջաւոր սիրտ, այդ կնոջ՝ Գօռիկին՝ սիրան ու հոգին ու երեւակայութիւնն: Նաբոլէոն եւ Տը Սգալ, այդ երկու ակոյեաններն ալ հուր ձգեցին երկրի մէջ. սակայն միոյն ձգած հուրն՝ որ նիւթական էր՝ մարեցաւ աւերակներ թողով. իսկ միւսոյն, այն մտաց յշխոյիկն հուրն՝ որ աննիւթ էր, յաւիտեան կը բորբոքի եւ պիտի բորբոքի: Մատամ տը Սգալի մեծութիւնն՝ Նաբոլէոնի վրայ՝ անկից յայտնի է թէ Նաբոլէոն երգչի պէտք ունեցաւ. իսկ Մատամ տը Սգալէ ինքն իր երգիչն եղաւ: Մայրս Արմանիան ինձ տուաւ երէկ. միանգամայն եւ Ռըլիլե sե sեօ Մօնսի թիւ մը, յորում Պ. Էտմօն Գառօ կը բազմատէ Հանրի Հայնի ու Տը Սգալի նոյնանուն ու հակադրուն գրքերն:

17 նոյն

Միշտ ջուր կ'իյնայ վերէն, մութ կամ ձերմակ: Կը յիշեմ՝ քանի՛ ձիւն տեսնեմ՝ Մահտեսի Բիւզանդ Աղան, որ կը պընդէր թէ ջուր չէ ձիւնն, որովհետեւ Սաղմոսի մէջ զատ զատ յիշուած են անձրեւ, ձիւն, կարկուտ: Եւ սակայն Սեթեան Բիւզանդ Աղան ժամանակին ուսումնականներէն կը համարուէր: Այսօր վարժարանաց ազայք բնագիտութեան մէջ աւելի քաջ են. Հոս ալ յայտնի կը տեսնուի բարեչրջութիւնն, զոր Պ. Բաշպլեան չը տեսներ մեր դրականութեան մէջ: — Այդ Բաշպլեան անունն ալ ինձ ինչ կը յիշեցնէ, գիտե՞ս. կը յիշեցնէ Գրասէր Ատոմն. տալեանի մը պէս կեցած՝ կը դիտէ թէ նոր տաղանդ մը պիտի գայլի՞. եւ ինչ ցնծութեամբ

զայն կ'ողջունէ: Բայց ինչո՞ւ տալեանի նմանութիւնն. ահ, դրական գիտութեանց ազդեցութիւնն, յանգագոյս կը կրենք զայն: Որովհետեւ մարդս ձուկէ սերած է՝ նոր վարդապետութեան համեմատ, մեր մտաց մէջ ծովային ու ձկնորսական նմանութիւնք կու գան: — Ի դէպ. կարգացիր ժան Ռիշբէնի Ծովն. Հեղինակն նաւազի կեանք վարած է՝ ծովուն վրայ գրելու համար. մեր բանաստեղծք՝ Մասիս լերան վրայ գրելու համար՝ բաւական կը համարին Մխիթարեանց կամ Գրեշրդի Աշխարհացոյցին վրայ ակնարկ մը նետել. . . . Եւ սակայն պէտք է խոտոտվանիլ թէ՛ վերջերս Հայկական քնարն ալ՝ Էօթէն Բէլքանի բառերով՝ կը քայլէ. Թովմաս Թէրզեան կը ստեղծէ գիտական բանաստեղծութիւնն, Յովհաննէս Սեթեան՝ բարոյական բանաստեղծութիւնն, Աղեքսանդր Փանոսեան՝ յանգահարաչ բանաստեղծութիւնն (եթէ կրնայ այսպէս ըսուիլ), Եղիա Տէմիրճիաշեան՝ իմաստասիրական եւ իրական բանաստեղծութիւնն. իսկ Ռեթէոս Պէրպէրեան, ոյր քնարն ոսկեղինիկ լըռ. կայր ժամանակէ մը հետէ, կը Լամառդինանայ՝ իւր անդրանիկ դասեր Աննա-Գեղանոյշին տապանին վրայ: Հէգ Աննան, այլ եւ երանեալ Աննան, չը հասաւ մեր տարիքն, ուր ոմանք ի մէնջ, աւաղ, արդէն կը գոչեն Լամառդինի հետ՝

Quel crime avons-nous fait pour mériter de naître ?

21 նոյն

Երէկ իրիկուն հայրս երկիւղածութեամբ ծոցէն հանեց թերթ մը: Յուզեալ էր: «Ահաւասիկ Հայու թերթն» ըսաւ. «Կարդա, աղջիկս, եւ Հայ ապրէ միշտ:» Հայրենիքն էր. Բացի. չողաց աչացս Կանոն արքոց Վարդանանց ի Ս. Ներսիսե Ծնորհարոյ. «Վարդան . . . վառեցար . . . վարդադոյն . . .»: Սո՛ւրբ բանաստեղծ. կարդացի եւ արտասուեցի. կարդացի եւ համբուրեցի: — Կան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պաշտօնեայք, որք չունին հօրս կրօնական ու հայկական ոգին. շատ կան, աւաղ. եւ անտարակոյս տառն եպիսկոպոս կ'արժէ այն խմբագիրն, որ իւր թերթին մէջ Սրբոց Վարդանանց տօնին օրն՝ Ներսէս Ծնորհալին կու տայ կարդալ Հայ ժողովրդեան: Հայրս՝ պաշտելու չափ կը սիրէ

Մարկոս Աղաբէգեանն. «Արդեօք աչքս չը գոցած՝ կ'ըսէ՝
պիտի կրնամ կարգաւ Հայաստանեայց պատմութիւնն:»
— Ի՛նչ ջանքեր կ'ընէ Խորէն Արքեպիսկոպոսն ալ որ այն մեծ
տօնին օրն եկեղեցի բերէ եւ եկեղեցւոյ մէջ պահէ բոլոր
Պէշխիթաշիններն: Հայաբնակն ոտք չէ կոխած, սակայն ի՞նչ-
պէս կրնայ Խորէն Արքեպիսկոպոս խանդավառել Հայուն
հոգին:

22 Նոյն

Որքան վախճանք, Տէ՛ր իմ: Երիտասարդք ալ կը զրա-
ւի՛ն: Ի՛նչ ցաւ պատճառեց մեզ Տիգրան Գաբամաճեանին
մահն, ի՛նչ ազնիւ անձ. ի՛նչ բարեսիրտ. ի՛նչ ալ աշխոյժ, ո-
գելից: Ինչպէս կարօղ են մխիթարել իւր կողակիցն. այն
կինն, որ գորով էր համակ իւր ամուսնոյն համար, ինչպէ՞ս,
ո՛ւրկէ մխիթարութիւն պիտի կրնայ գտնել: — Ահաւասիկ
Մաքսուտ Միքայէլ էֆէնտին ալ, վաղ շոգենաւէն պիտ' ել-
նէ անշունչ, անկենդան. եւ որք աղջիկն, երկիցս որք աղ-
ջիկն ի՛նչ պիտ'ընէ, տեսնելով հայրն, որ իւր հօր չը
նմանիր, որ չը ժպտիր իրեն, որ չը խօսիր իւր հրեշտակին...
Հէգ Սոֆի: Ցաւակցութեան համար ես առանձին չը պիտի
կրնամ երթալ. նոյն օրն երթանք միասին, Նուրանիա: Ա՛հ,
ինչ հարուած էր հէգ Սոֆիին համար: Սակայն որքան առաւել
պիտի զգար այդ հարուածն, եթէ Տիկին Մաքրիկ գգուանք
կտրած չըլլար այդ աղջկանն համար: — Եւ վաղն ալ մեծ Բա-
րեկենդան է: Դիմակ դնելու տենչ կը զգամ, քոյր իմ, որ-
պէս գի տրտում երեսս ցոյց չը տամ փոքրիկ Ալիսին, զոր հօ-
րաքոյրս մեզի թողուց քանի մ'օրուան համար: — Հիմայ կը
դիտեմ. այս տարուան Օրացոյցի ծածկոյթին վրայ մեծ թըռ-
չուն մը կայ, որ՝ բացած իւր կտուցն՝ 1886 թուին կը նայի:
Ա՛հ, եթէ կրցած ըլլար կտցել, կրճել 1886 տարին, եւ ա-
նոր տեղ իւր թեւոց վրայ գուարթագոյն տարի մը բերել
մեզ երկնքէն:

24 Նոյն

Բարի՛ պահք գայ վրադ, քոյր իմ. թէեւ այս մաղթանքն
նշանակութիւն չունի նոր սերնդեան համար: Բայց գիտե՛ս,
մայրս այսօր ինձ հետ պահք բռնեց, հայրս ալ նմանապէս:

բայց մայրս՝ իբրեւ քմահաճոյք, իսկ հայրս՝ իբրեւ Հայ : —
կը մտնենայ գարունն : որքան ուրախ եմ : աւելի յաճախ պի-
տի տեսնենք զիրար : Այո սոմաւ շատ պիտի կենաս մեզի :
ես ալ կը խոստանամ՝ ձեզի կենալ շատ : Միասին վարդ պիտի
քաղենք, միասին Լամառդին պիտի կարդանք, միասին պիտի
ճեմենք լուսնկային՝ անոյշ անոյշ խօսակցելով : Եւ մեր խօս-
քերն ոչ ոք պիտի լսէ՝ օգային ոգիներէն զատ : Յը տես :

27 նոյն

Սպասուհին երէկ Տաճատ Էֆէնտիին տարաւ Ալիան : Հոն
է եղեր Մարիամն ալ, եւ ձեռագիր ոտանաւորներու ծրար
մը կայ եղեր ձեռքն : մին գունաւոր թուղթի վրայ գրուած
ըլլալով, հրապուրեր է Ալիան : Ա՛հ, ի՞նչ անոյշ աղջիկ է Մա-
րիամ : փոքրիկ մանկան մը բերնէն ելածն իսկ կը կատարէ :
իսկոյն օրինակեր է ոտանաւորն իրեն համար, եւ գունաւոր
թուղթն Ալիսին է տուեր է : Ալիս՝ գոյնին հետ այժմեաւու-
թիւնն ալ ընտրեր է : զի Մեծ պահոց վրայ է ոտանաւորն :
Աւելորդ է քեզ հեղինակն անուանել, զի գիտես թէ Մարի-
ամին ձեռքն որ բանաստեղծին ձեռագիրք կրնան գտնուիլ :
Աւասիկ ոտանաւորն : Իրական ոտանաւոր մը : վերնագիրն է
Հաւերածախն :

« Երբ ըսկըսան հաւերն ածել,
Արեւն իր շողը տարածել,
Մարդիկ ահա, հաւ եւ արեւ
Անգոսններով, կու տան բարեւ
Երկայն, նըսեմ, չոր Մեծ Պահքին,
Որ լուբիային կու գայ տալ դին :

Ի՞նչ պիտի ընեմ այս հաւիկիթներ,
Թէ չը գտնեմ, ա՛հ, գընորդներ :
Ի՞նչպէս վանեմ իմ թընամիս :
Շաբաթ մ'ալ չէ : ամբողջ ամիս
Ու կէս Մեծ Պահքն հոս պիտի ըլլայ . . . »
Հաւերթածախն ահա կու լայ . . . :

Երիտասարդ մը գըլխարկով, —

Գողգես ինքն է գիտուն վերկով։ —
Կ'անցնէր արագ, այլ ծանրախոհ։
Երբ որ լըսեց այդ ձայնն «ախ, ո՛հ»,
Կեցաւ։ հարցուց հաւկըթճախին.
«Ո՞ւր տեղ է ցաւդ։» — «Անէ՞ծք սոխին,

Ու լուբիային, սխեռին ա՛լ...»
Շարունակեց հայհոյել, լալ։
«... Բահանայք են դըրեր այս պահք.
Բայց կը դառնայ հիմայ աշխարհք.
Ա՛լ վերջ թո՛ղ տան այս մեծ պահոց,
Որ ատելի է մեզ իբր օձ...»

«Բահանայք տան» անցորդն ըսաւ.
«Հիմայ ամեն բան փոխուեցաւ.
Ես միմիայն բոլոր թաղիս
Կըրնամ հաւկիթ ու նոյն իսկ միս
Կերցնել տալ, տէրտէրն ալ հետ...» —
«Հրամանքդ ո՞վ ես.» — «Եմ վարդապետ

Բըժըշկութեան. Պահքն ի՛նչ ունի
Մեր հողւոյն հետ. Առաքինի
Մարդն ի՛նչ ուտէ, սխեռ կամ սեր,
Կը վայելէ համայնից սէր,
Թէ՛ Աստուծոյ եւ թէ՛ մարդկան...
Բայց ետեւէս նորէն կու գան...»

Անհետացաւ բըժիշկն իսկոյն.
Կը սպասէին հիւանդք տըժդոյն,
Հեծեծաղին։ Առհասարակ
Ամենուն ալ՝ միօրինակ
Դեղագիր մը տըւաւ. ահա՛
Պատճէնն այս է. ա՛ռ եւ կարդա.

«Մարդ ես, չուկան. կին ես, տան մէջ.

Պարտիս գործել, խորհիլ, գէթ էջ
Մը վերծանել հանապազօր,
Ժուռ գալ կէս ժամ գոնէ. քու զօր
Այսպէս կըրնաս պահել, կեր, արբ,
Եւ ըզբօսիր ժուժկալութեամբ:»

Հաւկըթածախն, որ կը սպառէր
Հանապազօր իւր հաւկիթներ,
Հասկըցաւ որ բըժիշկը այսօր
Տէրաւորներէն են շատ հըզօր:
— Իսկ իմ կարծիքս այն է թէ, Հայք
Դեռ պէտք է որ բըռնեն մեծ պահք:

Բոլոր ստանաւորին մէջ բնական կրօնք քարոզել, եւ ա-
պա երկու տողով յետս կոչում ընել: Սակայն ասի կը համա-
պատասխանէ իրօղութեան: «Տգէտ չմիտ, բայց Հայ միտ:»
Այս չէ՞ Հայոց նշանաբանն ալ այսօր:

ՄԵԼԱՆԻԱ

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

ԸՆԹԵՐՑԱՍԻՐԱՅ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ընդ հովանաւորութեամբ վսեմաշուք Նուրեան էֆէնտիի՝
Հասգիւղի Ընթերցասիրաց Ընկերութիւնն Նոր Թատրոնին
մէջ չքեղ ներկայացում մը պիտի տայ Մարտ 15ին: Կը
յորդորենք մեր աղգայիներն որ չը թերանան քաջալերել
սոյն բարենպատակ Ընկերութիւնն, ում աղգային հանրածա-
նօթ վաճառական Մեծապատիւ Միքայէլ էֆէնտի Յակոբեան
հաճած է նպաստել ի պէտս աղքատիկ մանկտուոյն 30
կանգուն չուհայ նուիրելով աղգասիրաբար:

Ա Ռ

ԱՍՏՂՆ ՀԵՌԱԻՌ . . .

Երկնից մէջ կայսռող Թուխ ամպոց ներքեւ
— Օրորոց եւ բոյն շանթից մահարկու —
Հըրա՛ս շողշողուն , լո՛յս կենսապարգեւ ,
Փայլէին երբեմն աչկունքըդ երկու ,
Երկնից մէջ կայսռող Թուխ ամպոց ներքեւ :

Օրորոց եւ բոյն շանթից մահարկու
Ամպք պաշարէին ըզբեզ , եւ Լուսին
Եւ ես հարցնէինք՝ լըռին՝ մէկ մէկու .
« Ա՞մպք են Թէ աչկո՞ւնք գեղանոյշ կուսին՝
Օրորոց եւ բոյն շանթից մահարկու . . . : »

Հըրա՛ս շողշողուն , լո՛յս կենսապարգեւ ,
Հեճեւեցար դու ձակառագրիդ չար ,
Մինչ խաւարն հոգւոյս կը փարասէր քեւ՝
Հեռացար յանկարծ , աւա՛ղ , եւ շիջար ,
Հըրա՛ս շողշողուն , լո՛յս կենսապարգեւ :

Փայլէին երբեմն աչկունքըդ երկու . . .
Այժմ հայ՞նձ միայն , այտերուդ վերեւ .
Եւ յայն վայր օտար՝ յորում ապրիս դու՝
Մա՛րդ չը կասկածիր Թէ՝ որպէս արեւ՝
Փայլէին երբեմն աչկունքըդ երկու . . . :

Երկնից մէջ կայսռող Թուխ ամպոց ներքեւ
Բիւրաւոր աստղեր պըլպըլան հեռուն . . .
Այլ առ քե՛զ սլանան իմ յուշք , երազք , եւ
Զքե՛զ որոնեն իմ խոհեր Թափառուն
Երկնից մէջ կայսռող Թուխ ամպոց ներքեւ . . . :

ԱՂԵՔ. Գ. ՓԱՆՈՍԵԱՆ

ԳՈՐԾՔ ԵՒ ԳՈՐԾՈՂՔ

27 Փետրուար 1886

Սիրելի ընթերցող, որ եւ է ազգի գործիչներուն մէջ կարեւոր դեր մ'ունենալու կոչուած են մեծատունք: Նիւթական կարողութիւն մ'ունին իւրեանց ափին մէջ, եւ ինչ նըպաստ չեն կարող մատուցանել հասարակաց շահույց, հոնրային յառաջդիմութեան: Կարողութիւնն պարտաւորութիւն է. ընկերութեան մէջ մէն մի անհատ պարտաւոր է ըստ իւր կարողութեան նպաստել այլոց, ստատել ընդհանուր բարւոյն. եւ ո՞չ ապաքէն՝ ըստ Ս. Գրոց՝ չատ կը պահանջուի անկէ որում չատ տրուեցաւ: Տարբեր կարողութեանց զոհաբերութեամբքն ու օժանդակութեամբք կը կազմի ու կը բաղմապատկի հանրային նիւթական ու բարոյական ճոխութեան մթերքն, եւ աջակցութեամբ այլ եւ այլ ոյժերու կը գոյանայ ազգային յառաջդիմութիւնք: Գիտունն իւր հմտութեանց, գրագէտն իւր գրչին, ճոխն իւր ոսկւոյն նպաստը պարտի բերել հասարակաց իրին, ընկերական զարգացման, եւ յայնժամ հասարակաց հանրօգուտ հաստատութեանց թիւը կ'աճի եւ մակերեւոյթը կը բարձրանայ. կը բարձրանայ նաեւ ամբողջ ժողովրդեան նիւթական ու բարոյական կացութեան մակերեւոյթը: Ազգատ ազգի մը մէջ ճոխից այս պարտականութիւնն բնականաբար կ'աւելնայ, երբ այնքան շատ են սէտքերն ու այնքան քիչ միջոցներն, երբ վարչապէս այնքան քիչ բան կարելի է ընել դարմանելու համար այնքան վէրքեր, ընդ համար այնքան պարապներ. բայց եւ նոյնքան աւելի մեծ է բարեբարաց արժանիքն, նոյնքան աւելի առիթ կայ կարողներու համար իւրեանց ազգի պատմութեան մէջ անջինջ փառք մ'ապահովելու իրենց անուան:

Մեզ երկրակից ու բախտակից յոյն ժողովրդեան մեծա-

տունք սրճան լաւ հասկցած են այս պարտականութիւնն . նոցա ազգային բարերարք տասնեակներով կը համրուին , որոց ամէն օր լրաթերթք կը ծանուցանեն հանրօգուտ ու սխրալի գործերն , մեծագումար նպաստներն հանրային հաստատութեանց կամ մի նոր ազգաշահ հիմնարկութիւնն : Ժողովըրդական եղաւ Զարիֆիի անունն ազգասիրական ու մարդասիրական անթիւ արարքներով . բայց դեռ քանիք կան հետեւող նորա փառաւոր հետոց . ահա Զարբա ոյր փառաց վեհաշուք կոթող կը կանգնի ի Բերա Օրիորդաց հսկայաչէն հոյակապ վարժարանն . ահա Խրիսդաքի Զօդրաֆօս , Սթէֆանովիչ , Զաֆիրօբուլօս , Գօնդ Սինա , Վալեանօս , եւ այլք , որոց առատաձեռնութեան շնորհներն կը վայելեն այնքան ազգային յարկեր ու մարմիններ : Ուստի եւ ի իրաւամբ յոյն ժողովուրդն խորին յարգանք կը նուիրէ այս ազգասէր անձանց ոյց այնքան ճոխ է սիրտն որքան ճոխ է գանձն , եւ երբ կը մեռնի անոնցմէ մին՝ իրաւամբ կ'ընծայէ պատիւ անօրինակ նոցա վերջին մնացորդաց , իրաւամբ հասարակութիւնն՝ դպրոցք եւ ընկերութիւնք կը ջանան գլխէ գլիարս երախտագիտական սրտաշարժ ցոյցերով , եւ այդ կորուստ կը լինի մի սուգ ազգային :

Անցեալ օր բարեկամներէս մին կը դիտէր թէ սրճան ճարտար է մեր ազգն ընդօրինակելու օտարաց ցոյցերն՝ առանց սակայն իւրացնելու ինչ որ այդ ցոյցք կը բացատրեն արտաքոյ : Իրաւունք ունէր , Բաղդատենք մեր մեծատուններն այս ազնիւ ազգին մեծատանց հետ . սրճան մեծ է խտրին , ինչ անդունդ զգացմանց : Այս դիտողութիւն մէջ ապագէն նոյն ինքն հանդուցեալ Ներսէս վարժապետեան , մեր հարուստ ազգայնոց սիրելին , կ'ընէր մի օր ի ներկայութեան մեր բազում երեւելեաց՝ առաջի ներկայացուցչաց յոյն Պատրիարքարանին : Թերեւս Յունաց երեւելիներն ալ ըսած էին յաճախ . «Եթէ Ներսէսի պէս պատրիարք մ'ունենայինք . . .» ինչ օգուտ . յաճախ ինչ որ միացեալ պարտէր լինել՝ կը տեսնուի անջատ . բախտին մէկ օխուր խաղն է այս : Եթէ այսպէս չը լինէր , Շահնապարեան վարդապետի կտակն այսօր ոչնչացեալ չէր լիներ , եւ Կիլիկիոյ խորը կ'ունենայինք վեհե-

տիկ մը . գոնէ յանուն իւր կառուցեալ վարժարանն ի խառ-
 գիւղ չէր լիներ պատասխարան ամօթալի զազրադործու-
 թեանց . գոնէ այսօր մի քանի տարիներէ հետէ հաստատեալ
 եւ արդէն արդիւնաւոր լինելու սկսած Կեդրոնական վար-
 ժարան մի կ'ունենայինք . գոնէ . . . Աւաղ , մեք ամենէն մեծ
 ազգասիրութիւնը կը հասկնամք յանձնախմբերու անդամա-
 կցութիւն , ժողովականութիւն , եւ նա մանաւանդ անձնական
 գործոց մէջ յաջողակութիւն՝ համոզուած լինելով թէ իւր
 անհատական վիճակին բարձրացման ջանադիր լինելն հայրե-
 նասիրական բարձրագոյն գործ մ'է ինքնին : Այո՛ , ազգասէր
 հռչակեալ անձանց բերնէն իսկ լսած եմ այս գաղափարը . Թո՛ղ
 իւրաքանչիւր ոք ջանայ հարուստ ըլլալ , եւ արդէն իսկ այնու
 նպաստած կը լինի նա հանրային բարւոյն , զի հասարակաց
 ճոխութիւնը կը կազմի մասնաւորաց ճոխութենէն : Ինքնօգ-
 նութիւն , կը քարոզեն սոքա , ինքնօգնութեան դասեր ու
 խորատներ կը շտապեն եւ կը տարածեն ազգին մէջ , կը յոր-
 դորեն կարգաւ նոցա՛ վարքն որք անձնական ճգամք շինեցին
 իւրեանց բախտն , հասան առաջադրեալ նպատակաց : Անշուշտ ,
 պատուական խորատներ . բայց ներելի է մի քիչ տարակուսիլ
 նոցա անկեղծութեան վրայ . խրատը ձրի է , բայց դրամն ար-
 ժէք ունի , այնպէս չէ՞ : Է՛հ , ուրեմն , պէտք է ամէն բարոյա-
 կանի գրքերէն ջնջել միմեանց օգնելու , այլոց բարիք գործելու
 պատուէրն . պէտք է որ հայր մ'ալ ըսէ իւր զաւկին . Տղաս ,
 պէտք է որ աշխատիս մեծնալու , նայէ որ դուն քեզ օգնես :
 Եւ յետոյ , եթէ անհատական հարստութեանց գումարը ընկ կը
 կազմէ հանրային հարստութիւնը , որո՞ւ կը պատկանին ապա
 հասարակային հաստատութիւնք , եկեղեցիք , վանք , դպրոցք ,
 հիւանդանոցք , աղքատանոցք , թանգարանք , գրատունք ,
 սրաշօնատունք , ուղիք , եւայլն , եւայլն . որո՞ւ կը պատկա-
 նին ազգի մը մատենագրական ճոխութիւնք , որո՞ւ հարստու-
 թիւն են գիտնոց աշխատութիւնք եւ գիւտք . — անտարա-
 կոյս ո՛չ մասնաւորապէս այս կամ այն անհատի , այլ ամենուն
 միանգամայն . եւ սակայն այս հանրային հարստութիւնք կը
 կազմին ու կ'աճին անհատից նպաստիւք , աշխատութեամբք ,
 որոց մէջ մեծագոյն բաժինը պարտին ունենալ նոքա որք

մեծագոյն կարողութիւնքն ունին։ Այս պարտականութիւնը ճանչցողներն, իւրեանց նիւթական ու բարոյական կարողութիւնէն հանրութեան բաժին հանելու իղձն ունեցողներն են ճշմարիտ մեծ մարդիկն, ճշմարիտ բարերարներն ազգի ու մարդկութեան։ Մեր մեծատուններուն գալով, որչափ հազուադէպ կը տեսնեմք այս իղձ. առ առաւելն, նոքա կ'ուզեն հանգանակութեան մը գլուխն անցնիլ, անշուշտ յայտն եւս՝ ժողովուրդը բարեգործութեան վարժեցնելու ազնիւ եւ ազգօգուտ խորհրդով։ Իւրեանց քանի՜ քանի՜ նիստերուն ներկայ գտնուած եմ, ուր անհատնում խօսք քրած, շունչ սպառած են յարմարագոյն եղանակը գտնելու համար աննշան գումարի մը հայթայթման կամ թեթեւ պարտքի մը ջնջման, զոր իւրաքանչիւրն ինքնին կարող էր հատուցանել ամբողջապէս։ Տեսէք սա Կեդրոնական վարժարանի խնդիրն. ո՛չ չէնք կար կառուցանելի, ո՛չ եկամուտ պատրաստելի. ամէն ինչ կազմ էր ու պատրաստ. միայն պարտքի փոքր մնացորդ մը կար զոր հարկ էր ջնջել եւ որոյ համար կարեւոր գումարն արդէն ոտորագրեալ էր. բայց ի՛նչ անվերջանալի խնդիր, Աստուած իմ, ի՛նչ ժողովներ, նիստեր, բանակցութիւնք, իրաւասութեանց պայքարք, պայմանակցութիւնք. ի՛նչ երկնակարկառ գէղ խօսքի եւ գրի. եւ տակաւին պիտի բացուի՜ այն վարժարանն որոյ բացումն խոստացուած էր եւ որոշուած անցեալ Սեպտեմբեր 1 ին։ Բայց ուսմանց ծրագիրն հրատարակուած է արդէն, եւ աչակերտաց արձանագրութիւնք կ'սկսին Մարտի սկիզբն. բաւական քայլ մը չէ՞ այս։ Ո՛չ ապաքէն արդէն «Ներսէս Վարժապետեան» ուսումնարան մ'ալ ունիմք. . . 1883 ամի Օրացուցին մէջ։ Ահա Գարակէօզեան Առեւտրական վարժարանն ալ. հռչակուեցաւ մեծադժոխք, շնորհակալութեան քուէ տուաւ Ազգ. Ժողովն, օրհնածիր կոնդակ նուիրեց կաթողիկոսն, յիւրթով Բ. Դոնէն խնդրուեցաւ հրաման շինութեան, եւ սակայն անցան տասն տարիներ, ու դպրոցը չբեւեցաւ, եւ այսօր այսքան բոմբիւն կը յանգի տխուր վախճանի։ Յոյն ազգասէրներն զետնի վրայ կը կանգնեն իրենց հիմարկութիւնքն, մեք թուղթի վրայ կամ օգին մէջ։ Չէ փոյթ. երբ մեռնինք, ո՛չ ապաքէն պիտի

ընդունիմք նմանօրինակ ցոյցեր. մեր դամբանախօսք այնքան դժուարահաս չեն, մինչեւ իսկ քան զՅունաց կղերն հանձարեղ է մերն մեծագործութիւններ երեւակայելու համար. մեր լրագրապետք ալ խտտապահանջ չեն, եւ բաց աստի սակաւապէտ լինելու առաքինութիւնն ալ ունին: Իրաւունք ունէր, այո, բարեկամս:

Այս տողերը գրելով, չեմ ուզեր կարծել սալ թէ մեր հարուստ դասն ազգային պարտականութեանց կատարման մասին բոլորովին անտարբեր է. անտարակոյս աստ անդ կ'ընէ օգնութիւններ, կը մասնակցի հանգանակութեանց, կը նըպաստէ հանրօգուտ ձեռնարկութեանց, Եկեղեցւոյ, Դպրոցի եւ Հիւանդանոցի. բայց խնդիրն այդ նպաստն կարողութեան հետ համեմատելու վրայ է, խնդիրն մեծագործութեանց վրայ է, ազգային բարերար կոչուելու իրաւունք տուող արարքներու վրայ է: Մխիթարական է սակայն տեսնել բացառութիւններ աստ անդ. մխիթարական է տեսնել ի Պոլիս Յուդոքեան եղբայրներ՝ որք Սամաթիոյ Եկեղեցւոյ շինութեան ծախուց մեծագոյն թափինը կ'ստանձնեն. մխիթարական է տեսնել ի Ռուսիա Սանասարեան մ'որ Հայաստանի կարեւորագոյն քաղաքը կ'օժտէ կրթական ճոխ հաստատութեամբ մը, եւ Իզմիրեանց մ'որ կը հիմնէ մրցանակ ազգային գրականութեան ի խրախոյս. մխիթարական է տեսնել ի Զմիւռնիա Սպարդալեան մ'որ, յետ կանգնելոյ դժութեան յարկ մը, պատսպարան մ'անտերունչ հիւանդաց, կուգայ ի հիմանց վերաշինել կրթական յարկ մը, Մեսրոպեան վարժարանն: Զարիֆիի համար իւր ազգակիցք կ'ըսեն թէ այնքան օգտակար եղաւ իւր ազգին իւրուերոյն դործերովն որքան օրինակ լինելով այլոց, Գրգիռ աւելով այլոց հայրենասիրական ու մարդասիրական զգացմանց: Իցիւ մի եւ նոյն խրախոյսն ընծայէին մեր սակաւաթիւ ազգասէրք, եւ մեծագործութեան վսեմ իղձն ճարակէր աւ բոբբոքէր ուրիշ կարող ազգայնոց սրտին մէջ:

Խօսելով մասնաւորապէս վսեմ. Սպարդալեանի գործոյն մոտին, չեմ կարող չը յայտնել հիացումս այն համեստ ու անձայն եղանակին վրայ որով նա կը գործէ իւր յաւէրժական

երախտադիտութեան արժանի գործերն: Ի՞նչ զարմանք, մանաւանդ մեզ Պոլսեցւոցս համար, որ վարժուած եմք փոքրիկ գործերու վրայ նախ քան զկատարումն անհամար խօսք ու անվերջ աղմուկ լսելու եւ յետոյ խորհուրդ եւ բան ի միասին յօդս ցնդած տեսներու, ինչ զարմանք, կ'ըսեմ, որ այսպիսի մեծ գործի մը խորհուրդն երեւան կուգայ եւ գործադրութեան կը դուրսի մի քանի աւուրց մէջ միայն, եւ երկու պարզ թղթոց միջոցաւ որք կը փոխանակուին Զմիւռնիոյ առաջնորդ Սմեոն Մեղքիսեդեկ սրբազանի և Վսեմ բարերարին մէջտեղ: Ահա մեծահոգի մարդն, ահա ճշմարիտ ազգասէրն: Երանելի հարուստ, հարուստ քսակովն, հարուստ հոգւովն. նորա գանձուցն համար չէ որ կրնայ ըսուիլ թէ անցաւոր են. նա գաղտնիքը գտած է անանցանելի ընելու զայնս, յաւէտ արդիւնաբեր գործելու: Ի՞նչ աւելի թանկագին բանի հետ կարող է մարդ փոխանակել հարստութիւնը քան անմահութեան. Սպարդալեանք ըմբռնեցին զայս. ոսկւովն՝ զոր շահեցան՝ կազմեցին պսակ մ'անթառամ փառքի: Հարուստ էին, գիտցան մեծ մարդ ըլլալ: Արդէն եղբարց մին կը տեսնէ իւր վաղամեռ հարազատին վրայ թէ ինչ վեհ ու գեղեցիկ բան է անմահ մնալ՝ երբ ներկայ կը լինի այն մեծաշուք հանդէսներուն որք կը կատարուին ի յիշատակ նորա: Ո՛րքան արդեօք կը փղձկի իւր սիրտն, եւ քանի՞նք երջանիկ կ'զգայ իւր անձն ալ այն մեծ խորհրդոցն համար զոր ունեցած է եւ կատարած՝ երբ հանրային երախտադիտութեան սրտայոյզ ցոյցեր կը պատեն զինքն, երբ կը լսէ մխիթարեալ թըշուառաց օրհնութիւնքն, երբ անմեղ մանկանց նուագներ զինք կը փառաւորեն: Ո՛հ, մեծ է ծառայել ժողովրդեան, մեծ է տեղ մը գրաւել երախտագէտ ժողովրդի սրտին մէջ. նա միայն կրնայ ձօնել ճշմարիտ ու անջինջ փառքն: Կրնամք ուրանալ թէ Սպարդալեանց այս մեծագործութեանց մէջ փառաց Քաթին մ'ուռի Տ. Մեղքիսեդեկ Մուրատեան՝ երբ նոյն ինքն Սպարդալեան էֆէնտի՝ նորակառոյց վարժարանին հիմանց վրայ կեցած՝ կը յայտարարէ թէ Ն. Սրբազնութեան իմաստունն ու վեհ ներշնչմանց կը պարտի իւր ազգաշահ գործոց շատերն: Մեծ կրօնաւորին պատահած է մեծանձն հա-

րուսան. գեղեցիկ արգասաւէտ պատահումն: Եթէ պէտքն ունիմք մաղթելու որ մեծատանց մէջ աճի թիւն Սպարդալեանց ոգին կրողներու, ո՛չ նուազ մաղթելի է նաեւ որ Մուրատեան սրբազանի սիրտն ու միտքն ու բերանն ունեցող եկեղեցական հարք ալ բազմանան, կարող իւրեանց սլաշտօնավարութեան շրջաններն զարդարելու գեղեցիկ գործերով որոց թելադիր ու առաջնորդ եղած լինին:

ՀՐԱՀԱՏ

ՇԻՒՂՔ ՈՒ ԳԵՐԱՆՔ

Պէտք է զարմանալ եթէ անարգանք կը մոռցուին երբեմն, — քանի որ երախտիք միշտ կը մոռցուին:

* * *

Մենք մեր յատկութիւններն կը տեսներք ի մեզ. այլք՝ մեր թերութիւններն:

* * *

Ամէն մոլութիւնք՝ իրենց բարի, եւ ամէն արժանիք՝ իրենց յուր կողմերն ունին. աղահ մարդիկ աւելի դիւրաւ կը վճարեն իրենց պարտքն՝ քան վեհանձն ու ազնուամիտ մարդիկ:

* * *

Հագուստը՝ մարդուն յառաջաբանն է:

* * *

Բերանին հոտող մարդոց կը նմանին պակասամիտք. զայլս անհանգիստ կընեն՝ առանց իրենք բան մը զգալու:

* * *

Մի՛ բարձրաճայն գովէք զձեզ թէ՛ միայն բարեկամներ ունիք. — զի աննշան մարդիկ միայն թշնամի չեն ունենար:

* * *

Հարկ է բաժնուիլ երբեմն՝ յաւէտ սիրելու համար:

ՇՈՂՈՒՆԻ

Զ Ք Օ Ս Ա Ր Ա Ն

Չէի կարծեր ամենեւին որ վերջին անգամ առաջարկած հաներուկն — եգիպտական Սփինքսին նման — խորհրդաւոր եւ անգտանելի պատասխան մ'ունենար, ու ճիշդ լուծման ոչ ոք յաջողէր զբօսարանիս սատանորդի յաճախորդներէն։ — Այլ կ'երեւի թէ — վայրագ հովերէ մղեալ ուղեծուփ նուազ նման — սխալ ուղղութեանց հետեւեր է կարծիքս, զի տառն եւ մէկ նամակներով՝ տառն եւ մէկ անուղիղ պատասխաններ ստացայ, ամէնքն ալ աղնուսիրտ ու նրբամիտ անձերէ՝ որք իրենց շահնչ կարծած երկրագունտի եռամսեայ բաժանորդագրութիւնն՝ ազգաչէն վեհանձնութեամբ կը նուիրէին ազգային այս կամ այն հաստատութեան։ Ընտիր եւ գովելի զգացումներ արդարեւ — որք ճշգրիտ լուծում մը չէին արժեր սակայն...։ Ուստի, նկատելով թէ՛ արժանիք՝ դժուարութեանց յաղթելու մէջ կը կայանան, վերստին կ'առաջարկեմ ի սարքեւ վերջին հանելուկն, այս անգամ վեց ամսեայ թերթ նուիրել խոստանալով բաղդաւոր ու սրամիտ առաջին լուծողին։

Այս առթիւ պարտիմ յիշեցնել

Առ ընթերցողիս չքնաղ Զ. Բուհի

Թէ՛ ինձն անտառէն փախաւ առահի . . . :

Առ Պ. Նահապետ Ասատուրեան՝

Թէ՛ ինքն ստո ի գուր կ'որոնէ մի կինձ .

— Ես ոսկի կ'ըսեմ, ինքն՝ անշահ սղիւնձ։

Առ Պ. Դ. Իիթ .

Թէ՛ իւր անունն է արդարեւ Դաւիթ

Այլ Դին տեղ Դ դեր — կ'ըլլայ գաւիթ։

Եւ՝

Առ բարեկամն իմ Պարոն՝ Կալ-ձիւտայ

Թէ՛ դժոխոց մէջ գործ չունիմ, աւաղ . . . :

Ինչպէս եւ՝

Առ նամակադիրն անբան Սերովբէ,

Որ՝ խօսելու տեղ՝ բերանը խրփէ . . . :

Եւ վերջապէս առ Ազնիւ Պ. Վաթսունեաց թէ՛

Աղնուութիւնն երբէք ամ չ'ունի .

— Փոչոտ չիլի մէջ՝ կայ միշտ լաւ գինի։

ՀԱՆՆԵԼՈՒԿ Ծ

Հինգ փռասուցէ հանէ եօթ քսան .

Բեր, դիր անոր քով մի վայրի գազան ,

Հալեցուր ամէնքն, որ իրար փակչին . . .

Գիտես անուցն ինչ է իմ ամբողջին . . . :

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ	Մեծ.	Գաբրիել էժենի էգնեան (M. Kapriel Eknayan.	
		Rue du Faubourg Montmartre 47. Paris)	
Մանչեսթր	»	Գ. էժենի Մոլսովաքեան (Mr. K. Moldo-	
		vack care of Messrs Gumushguerdan Bros	
		100 Portland St. Manchester.	
Վարնա	»	Կարապետ էժենի	Յովսապեան
Կարին	»	Յակոբ	» Համամեան
Եօզլաս	»	Մինրան	» Քիրենեան
Վեփոն Բ. Հիսար	»	Սմբատ	» Դուրքեան
Սրվազ	»	Յարութիւն	» Բարունակեան
Մարաշ	»	Սարգիս	» Գ. Սամուէլեան
Այնքապ	»	Վահան	» Քիրենեան
Մուշ	»	Մկրտիչ	» Սարեան
Վան	»	Մարկոս	» Նաթանեան
Բդի	»	Աւետիս	» Քաջսերունեան
Իզմիս-Պահնէնիկ	»	Յարութիւն	» Տէր Կարապետեան
Մարզուան	»	Յովնաննէս	» Դաշայեան
Տրապիզոն	»	Մինրան	» Քիրենիեան